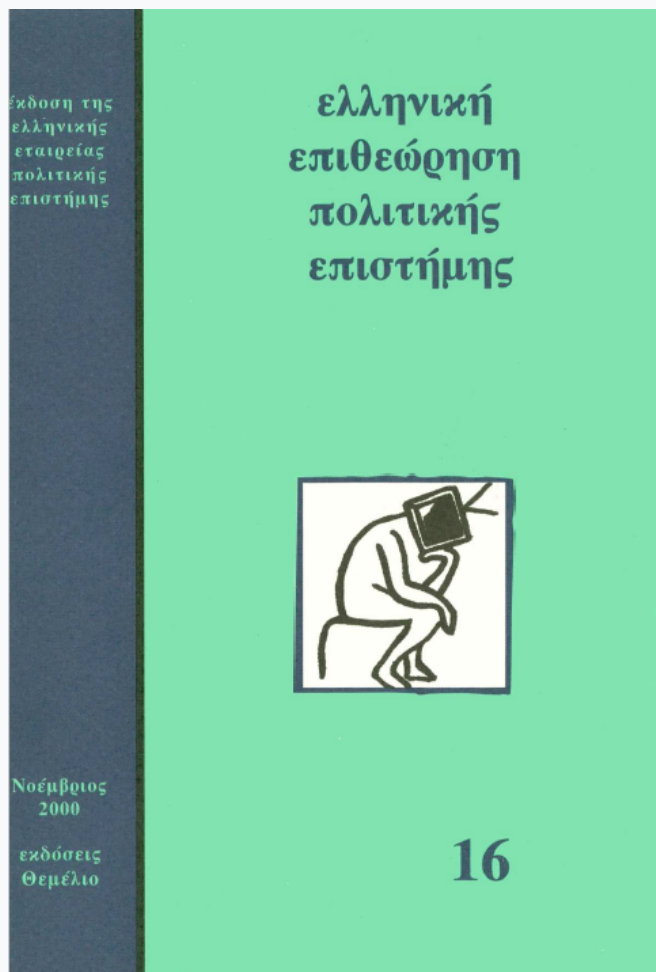

Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης

Τόμ. 16 (2000)

Αφιέρωμα: Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης

Ο ρόλος του κράτους στα ραδιοηλεκτρονικά μέσα επικοινωνίας: Μύθος και πραγματικότητα

Μελίνα Σεραφετινίδου

doi: [10.12681/hpsa.15189](https://doi.org/10.12681/hpsa.15189)

Copyright © 2017, Μελίνα Σεραφετινίδου

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Σεραφετινίδου Μ. (2017). Ο ρόλος του κράτους στα ραδιοηλεκτρονικά μέσα επικοινωνίας: Μύθος και πραγματικότητα. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 16, 108–146. <https://doi.org/10.12681/hpsa.15189>

ΜΕΛΙΝΑ ΣΕΡΑΦΕΤΙΝΙΔΟΥ*

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΣΤΑ ΡΑΔΙΟΤΗΛΕΟΠΤΙΚΑ ΜΕΣΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

ΜΥΘΟΣ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

Το άρθρο καταδεικνύει το μύθο πίσω από την αντίληψη της κρατικής ραδιοφωνίας-τηλεόρασης ως «δημόσιας κοινωνικής υπηρεσίας» αναπτύσσοντας μια ερμηνεία των κρατικών μέσων η οποία εδράζεται στη θεώρηση του σύγχρονου παρεμβατικού κράτους όχι ως διαχειριστή της οικονομίας, αλλά ως νέο φορέα του κεφαλαίου, ως κρατικό κεφάλαιο το οποίο αντικαθιστά ή ανταγωνίζεται τον παραδοσιακό φορέα – τις ιδιωτικές επιχειρήσεις. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στην ανάλυση των μηχανισμών που αποκαλύπτουν τον κεφαλαιοκρατικό χαρακτήρα των δημόσιων οργανισμών «κοινής ωφελείας», καθώς και την εγγενή ιδιότητα των στελεχών τους. Τέλος, υποστηρίζεται ότι η έκταση και η συγκεκριμένη μορφή που προσλαμβάνει ο κρατικός έλεγχος του ραδιοτηλεοπτικού πεδίου σε κάθε χρονική περίοδο ή/και κοινωνικό σχηματισμό σε τελική ανάλυση καθορίζεται από την ισορροπία δυνάμεων μεταξύ κρατικού και ιδιωτικού κεφαλαίου, όπως αποδεικνύουν τα γεγονότα που οδήγησαν στην επικράτηση της ιδιωτικής πρωτοβουλίας στις ΗΠΑ, στο κρατικό μονοπώλιο στις ευρωπαϊκές κοινωνίες μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του '70, και στην απορύθμιση και ιδιωτικοποίηση του πεδίου από το 1980 και μετά.

Κάθε μύθος, παρατηρεί ο Μπαρτ στις *Μυθολογίες*, προσδίδει σε ιστορικά καθορισμένες κοινωνικές προθέσεις και πράξεις μια «φυσική» δικαίωση, κάνοντας έτσι τη συγκυρία να μοιάζει σαν αναπόδραστη ή αιώνια. Στόχος του παρόντος άρθρου είναι να καταδείξει ότι η αντίληψη της κρατικής ραδιοφωνίας-τηλεόρασης ως «δημόσιας κοινωνικής υπηρεσίας» αποτελεί έναν τέτοιο μύθο, ο οποίος συγκροτεί τον πυρήνα μιας ευρύτατης συναίνεσης για τη φύση και σημασία των κρατικών ραδιοτηλεοπτικών μέσων. Η συναίνεση

* Επίκουρος καθηγήτρια στο Τμήμα Κοινωνιολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου.

αυτή διαμορφώνεται στην Ευρώπη, με περιορισμένο αλλά όχι ανύπαρκτο απόηχο στις ΗΠΑ, την εποχή που αναπτύσσεται η ραδιοφωνία, μεσουρανάει με τη μεταπολεμική τηλεοπτική έκρηξη και, παρά τις αμφισβητήσεις και επικρίσεις που έχει δεχτεί τις δύο τελευταίες δεκαετίες κατά τη ριζική αναδιάρθρωση του ραδιοτηλεοπτικού πεδίου, εξακολουθεί σε γενικές γραμμές να επιβιώνει μέχρι τις ημέρες μας.

Στις σελίδες που ακολουθούν, αναπτύσσουμε μια ερμηνεία της παρουσίας και του ρόλου του κράτους στο χώρο της ραδιοφωνίας-τηλεόρασης η οποία αμφισβητεί και ανατρέπει τις θεμελιώδεις παραδοχές και τα «αδιαφιλονίκητα» στοιχεία της κυρίαρχης θεώρησης των κρατικών ραδιοτηλεοπτικών οργανισμών. Η ανάλυσή μας προσεγγίζει το σύγχρονο παρεμβατικό κράτος όχι ως απλό διαχειριστή της αστικής οικονομίας και κοινωνίας, αλλά ως τον νέο φορέα του κεφαλαίου, ως κρατικό κεφάλαιο, το οποίο στον κλάδο των μαζικών επικοινωνιών, όπως και στους περισσότερους οικονομικούς τομείς, αντικαθιστά ή ανταγωνίζεται τον παραδοσιακό φορέα του κεφαλαίου, δηλαδή το ιδιωτικό κεφάλαιο. Επιπλέον, αυτός ο μετασχηματισμός του κράτους σε «πραγματικό συλλογικό καπιταλιστή» συνελάγεται την ανάπτυξη μορφών ιδιοκτησίας καθώς και μηχανισμών ιδιοποίησης της υπεραξίας που όχι μόνο διαφέρουν ριζικά απ' αυτούς που χαρακτηρίζουν τη συγκρότηση και αναπαραγωγή του ιδιωτικού κεφαλαίου, αλλά και συγκαλύπτουν τον καπιταλιστικό (δηλαδή κερδοσκοπικό, εκμεταλλευτικό, εξουσιαστικό) χαρακτήρα των κρατικών οργανισμών και επιχειρήσεων με το μανδύα της δημόσιας «κοινωνικού» ή «κοινωνικής» υπηρεσίας, η οποία δρα με γνώμονα το «δημόσιο συμφέρον». Στην πραγματικότητα, όμως, το γεγονός ότι το κρατικό κεφάλαιο συγκροτείται ως μια γραφειοκρατία, προσδίδει στις δραστηριότητες των μελών του (κρατικών αξιωματούχων και δημόσιων υπαλλήλων) έναν όλως ιδιαίτερο ιδιοτελή προσανατολισμό. Αποτελεί εγγενή τάση των στελεχών κάθε δημόσιου οργανισμού, επιχείρησης ή υπηρεσίας, να επιδιώκουν πάσης φύσεως συντεχνιακά προνόμια και προσωπικά οφέλη, καταφεύγοντας σε μεθόδους και πρακτικές που οδηγούν σε αναποτελεσματική, ανεύθυνη και σπάταλη διαχείριση των δημόσιων πραγμάτων, καθιστώντας ενδημικά τα φαινόμενα του παρασιτισμού και της διαφθοράς. Οι ενέργειες και πολιτικές που κατά τις δύο τελευταίες δεκαετίες σε όλες τις ευρωπαϊκές χώρες στοχεύουν στη συρρίκνωση του

κράτους, οι οποίες αναφορικά με τον κλάδο των μαζικών επικοινωνιών οδήγησαν στη λεγόμενη «απορύθμιση» και «ιδιωτικοποίηση» του ραδιοτηλεοπτικού πεδίου, δεν εκφράζουν μόνο την επιθυμία του ιδιωτικού κεφαλαίου να εισέλθει σε κερδοφόρους τομείς τους οποίους μέχρι πρότινος μονοπωλούσε ή κυριαρχούσε το κρατικό κεφάλαιο. Ταυτόχρονα, συνιστούν μια απόπειρα να περιοριστεί το οικονομικό κόστος και η οργανωτική αταξία που συνοδεύουν τον κρατισμό. Το γεγονός ότι η «πάταξη» της άκρατης ιδιοτέλειας της κρατικής γραφειοκρατίας είχε μέχρι στιγμής μάλλον πενιχρά αποτελέσματα πιστοποιεί τη δύναμη που αυτός ο νέος φορέας του κεφαλαίου εξακολουθεί να κατέχει.¹

1. Ο ΜΥΘΟΣ ΤΗΣ ΚΡΑΤΙΚΗΣ ΡΑΔΙΟΤΗΛΕΟΡΑΣΗΣ ΩΣ «ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ»

Σε όλες τις κοινωνίες κυριαρχεί μία συγκεκριμένη αντίληψη ως προς τη φύση των κρατικών ραδιοτηλεοπτικών οργανισμών, η οποία αποδίδεται συνοπτικά με τον όρο «δημόσια κοινωνική υπηρεσία». Ο όρος αυτός υποδηλώνει ότι σκοπός της κρατικής ραδιοφωνίας-τηλεόρασης είναι η ενημέρωση, η επιμόρφωση, και η ψυχαγωγία των μελών της κοινωνίας, με απώτερο στόχο τη δημιουργία «κοινότητας» και την ενίσχυση της εθνικής τους ταυτότητας. Μελητητές και στελέχη των μέσων μαζικής επικοινωνίας, πολιτικοί και κοινή γνώμη αντιλαμβάνονται τα κρατικά ραδιοτηλεοπτικά μέσα ως επιχειρήσεις «κοινής ωφελείας», οι οποίες δε λειτουργούν σύμφωνα με κριτήρια, αρχές και στόχους που επιβάλλει η λογική

1. Ο μετασηματισμός του κράτους κατά τον 20ό αιώνα από διαχειριστή του κεφαλαίου σε φορέα του, σε «πραγματικό συλλογικό καπιταλιστή», καθώς και οι ιδιότητες που προσδίδει στις οικονομικοκοινωνικές δραστηριότητές του η γραφειοκρατική του οργάνωση αποτελούν αντικείμενο διεξοδικής ανάλυσης στα (υπό εξέλιξη) έργα μας *Θεωρία του σύγχρονου κράτους*, και *Το φαινόμενο της γραφειοκρατίας*. Καθώς συμφωνούμε με τον Garnham ότι «η μελέτη των μέσων *per se* τείνει προς την κοινοτοπία», και για το λόγο αυτό «τα μέσα αξίζει να μελετώνται μόνο στο βαθμό που εστιάζουν σε προβλήματα κλειδιά εντός του γενικού προτάγματος των κοινωνικών επιστημών» (N. Garnham, «The Media and the Public Sphere», σ. 2, στο P. Golding - G. Murdock - P. Schlesinger [επιμ.], *Communicating Politics*, Leicester University Press, Leicester 1986), στο παρόν άρθρο η ανάλυση του ρόλου του κράτους στο χώρο της ραδιοφωνίας-τηλεόρασης λειτουργεί ως μια «δοκιμασία» ή «εφαρμογή» των θεωρητικών αρχών, θέσεων και απόψεων που αναπτύσσουμε στα δύο παραπάνω έργα μας.

του καπιταλιστικού κέρδους, αλλά υπηρετούν –έστω και δυνάμει– το «δημόσιο συμφέρον». Η κρατική ιδιοκτησία ή έλεγχος, όπως εξάλλου και το μονοπώλιο που το κράτος απολάμβανε στον ραδιοτηλεοπτικό τομέα για ένα πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα σε όλες τις ευρωπαϊκές κοινωνίες, αιτιολογείται βάσει του σκεπτικού ότι η ραδιοφωνία-τηλεόραση αποτελεί ένα «δημόσιο αγαθό», το οποίο δεν μπορεί να αφεθεί στα χέρια της «ιδιωτικής πρωτοβουλίας», διότι τότε αναπόφευκτα θα καταλήξει να εξυπηρετεί επιχειρηματικά συμφέροντα, και όχι τις ανάγκες του κοινωνικού συνόλου. Ο δημόσιος κοινωφελής χαρακτήρας των κρατικών ραδιοτηλεοπτικών μέσων γίνεται αντιληπτός ως κατεξοχήν το στοιχείο που τα διαφοροποιεί από τα ιδιωτικά και αποτελεί προϋπόθεση, αν όχι εγγύηση, για μια «εθνικής εμβέλειας» ραδιοφωνία και τηλεόραση, όχι μόνο με την κυριολεκτική έννοια της ραδιοτηλεοπτικής κάλυψης της εθνικής επικράτειας, αλλά και με την ευρύτερη πολιτιστική, αυτήν που τα καθιστά μια πραγματική «φωνή του έθνους». Κι αυτό γιατί η αποσύνδεση της επιβίωσής τους από τη μεγιστοποίηση του κέρδους, και η συνακόλουθη (πλήρης ή μερική) αποδέσμευσή τους από τους νόμους της καπιταλιστικής αγοράς, θεωρείται ότι επιτρέπει την παραγωγή ραδιοτηλεοπτικών προγραμμάτων που διακρίνονται για την πολυφωνία τους, για την υψηλή ποιότητα και μεγάλη ποικιλομορφία τους,² έτσι ώστε να καλύπτονται και τα πλέον εξειδικευμένα ενδιαφέροντα και ανάγκες του κοινού και όχι, όπως με τα «εμπορικά» προϊόντα της ιδιωτικής ραδιοφωνίας-τηλεόρασης, μόνο αυτές οι προτιμήσεις και «γούστα» που εξασφαλίζουν μεγάλα κέρδη.

Οι παραπάνω αντιλήψεις και απόψεις ως προς τη φύση και τον κοινωνικό ρόλο των κρατικών ραδιοτηλεοπτικών οργανισμών γνώρισαν τη μεγαλύτερη ανάπτυξη και διάδοση τους κατά την περίοδο που προηγείται της απορύθμισης και αναδιάρθρωσης του ραδιοτηλεοπτικού πεδίου των ευρωπαϊκών χωρών, αλλά εξακολουθούν μέχρι σήμερα να διατρέχουν τις περισσότερες συζητήσεις και προβληματισμούς σχετικά με τον επικοινωνιακό ρόλο των κρατικών μέσων

2. Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει το άρθρο 15, παράγρ. 2 του ελληνικού Συντάγματος του 1975, «η ραδιοφωνία και η τηλεόραση τελούν υπό τον άμεσο έλεγχο του κράτους» με σκοπό την «αντικειμενική και επί ίσους όρους μετάδοση πληροφοριών και ειδήσεων, ως και προϊόντων του λόγου και της τέχνης, διασφαλιζόμενης πάντως της εκ της κοινωνικής αποστολής αυτών και εκ της πολιτιστικής αναπτύξεως της χώρας επιβαλλομένης ποιοτικής στάθμης των εκπομπών».

στη νέα ραδιοτηλεοπτική τάξη.³ Στο σύνολό τους συγκροτούν ένα μύθο, διότι παρουσιάζουν την κρατική ιδιοκτησία/έλεγχο της ραδιοφωνίας-τηλεόρασης ως μια «φυσική», και επομένως αναπόδραστη, κατάσταση πραγμάτων, συσκοτίζοντας έτσι ή αποσιωπώντας τις ιστορικές συνθήκες που την καθόρισαν. Συγκεκριμένα, ο κρατικός έλεγχος των ραδιοτηλεοπτικών επικοινωνιών υποστηρίζεται ότι καθίσταται αναγκαίος λόγω δύο «φυσικών» ιδιοτήτων τους. Πρώτον, η τεράστια κοινωνική ή εθνική σημασία τους τις καθιστά ένα «δημόσιο αγαθό», η παραγωγή/παροχή του οποίου δεν μπορεί να καθορίζεται από τις ιδιοτελείς σκοπιμότητες κατεστημένων συμφερόντων, αλλά πρέπει να υπάγεται στις αρχές της «δημόσιας ευθύνης» και του «δημόσιου συμφέροντος».⁴ Όμως ο χαρακτηρισμός της ραδιοφωνίας-τηλεόρασης ως «δημόσιου αγαθού» αφήνει πολλά ερωτήματα αναπάντητα. Καταρχάς, ποια ακριβώς είναι η σημασία, μέσα στο πλαίσιο μιας καπιταλιστικής κοινωνίας, του «δημόσιου αγαθού»;⁵

3. Βλ. π.χ. τις πολύ πρόσφατες δηλώσεις του νέου Διευθυντή Τηλεόρασης του BBC Mark Thompson, αναφορικά με το μέλλον του οργανισμού: «Το πρωταρχικό ζήτημα αφορά το κοινό καλό και κατά πόσο η παρουσία του BBC σ' αυτόν το χώρο [τηλεοπτικό] είναι σημαντική από τη σκοπιά του κοινού καλού...» (*Sunday Times*, 4.6.2000, σ. 9) και ότι «τα ιδεώδη της ραδιοφωνίας-τηλεόρασης ως δημόσιας κοινωνικής υπηρεσίας παραμένουν εξίσου επιτακτικά», παρά «τις ριζικές αλλαγές που απαιτούνται αν είναι το BBC να επιβιώσει στην ψηφιακή εποχή» (*Sunday Times*, 11.6.2000, σ. 4).

4. Ακόμα και στις ΗΠΑ η ραδιοφωνία και η τηλεόραση δεν έπαψαν ποτέ να προσδιορίζονται ως «δημόσιο αγαθό», παρά το γεγονός ότι εξαρχής λειτούργησαν κυρίαρχα ως ιδιωτικές επιχειρήσεις, βάσει των μηχανισμών της αγοράς. Βλ. ενδεικτικά τις δηλώσεις του Herbert Hoover (μετέπειτα Προέδρου των ΗΠΑ), ο οποίος το 1925 ως Υπουργός Εμπορίου, κατά τη διάρκεια ακροαματικής διαδικασίας στο Κογκρέσο, τόνιζε ότι η ραδιοφωνία δεν έπρεπε να γίνει αντιληπτή απλά και μόνο ως μια επιχείρηση η οποία λειτουργεί για προσωπικό κέρδος, αλλά ως μια δημόσια υπόθεση «σφραγισμένη με τη δημόσια εμπιστοσύνη, και την οποία οφείλουμε να προσεγγίζουμε από τη σκοπιά του δημόσιου συμφέροντος στον ίδιο βαθμό και σύμφωνα με τις ίδιες αρχές όπως και τις άλλες δημόσιες κοινωφελείς υπηρεσίες μας» (στο S. Hood, «Broadcasting and the Public Interest: from Consensus to Crisis», στο P. Golding κ.ά., *ό.π.*, σ. 55).

5. Όπως μου απάντησε, με το χιούμορ που τον διακρίνει, φίλος οικονομολόγος όταν του ζήτησα να μου διευκρινίσει πώς ορίζονται τα «δημόσια αγαθά»: «είναι όλα αυτά που σήμερα ιδιωτικοποιούνται!» Για τον (εξαιρετικά νεφελώδη) τρόπο με τον οποίο ιστορικά το έθιμο και ο νόμος προσδιορίζουν στις αγγλοσαξονικές χώρες τα «δημόσια αγαθά», ή τις λεγόμενες «επιχειρήσεις που αφορούν το δημόσιο συμφέρον», βλ. W.H. Melody, «Communication Policy in the Global Information Economy: Whither the Public Interest?», στο M. Ferguson (επιμ.), *Public Communication. The New Imperatives*, Sage, Λονδίνο 1990, σ. 30.

Γιατί το ίδιο «δημόσιο αγαθό» σε ορισμένες κοινωνίες θεωρείται ότι προσφέρεται για ιδιωτική παραγωγή και πώληση, όπως κατέχοιήν στις ΗΠΑ όπου κατά τη διάρκεια όλου του 20ού αιώνα τα δημόσια ραδιοτηλεοπτικά μέσα κατέχουν μια εντελώς περιθωριακή θέση, ενώ σε άλλες η ιδιωτική πρωτοβουλία εξοστρακίζεται από το ραδιοτηλεοπτικό πεδίο το οποίο μονοπωλείται από το κράτος; Πώς εξηγείται ότι οι ευρωπαϊκές κοινωνίες αναπτύσσουν αρχικά τα ραδιοτηλεοπτικά τους συστήματα βάσει της «αυτονομίας» παραδοχής ότι αποκλειστικά και μόνο το κράτος μπορεί να διασφαλίσει τον «κοινοφελή» χαρακτήρα τους, αλλά μετά την πάροδο πολλών δεκαετιών τελικά «ανακαλύπτουν» και αυτές τα οφέλη της παραγωγής/παροχής (και) αυτού του «δημόσιου αγαθού» βάσει των μηχανισμών της αγοράς; Εν ολίγοις, τα γεγονότα σαφώς υποδηλώνουν ότι ο προσδιορισμός της ραδιοφωνίας-τηλεόρασης ως ένα «εκ φύσεως» δημόσιο αγαθό δεν προεξοφλεί τον τρόπο οργάνωσης και λειτουργίας της, ο καθορισμός του οποίου θα πρέπει να αναζητηθεί σε παράγοντες και συνθήκες που επικρατούν εντός του εκάστοτε ιστορικο-κοινωνικού της χώρου. Όπως θα εξηγήσουμε παρακάτω, τα δύο αυτά μέσα δεν περιήλθαν στον (μονοπωλιακό ή μη) έλεγχο του κράτους επειδή αποτελούν ένα «δημόσιο αγαθό», αλλά επειδή το επέτρεπε, ή το επέβαλλε, η υφιστάμενη ισορροπία δυνάμεων μεταξύ των διαφόρων μερίδων ή τμημάτων του κεφαλαίου. Κατ' επέκταση, η απομάκρυνση που παρατηρείται τα τελευταία χρόνια σε όλες τις ευρωπαϊκές κοινωνίες από την προηγούμενη αυστηρή προσήλωσή τους στις αρχές της «δημόσιας κοινωνικής υπηρεσίας»⁶ δεν αποτελεί την αιτία της αναδιάρθρωσης του τηλεοπτικού πεδίου, αλλά το αποτέλεσμα ευρύτερων κοινωνικών ανακατατάξεων που επιβάλλει η αναπαραγωγή του κεφαλαίου στην παρούσα ιστορική συγκυρία.

Η δεύτερη ιδιότητα των ραδιοτηλεοπτικών επικοινωνιών η οποία προβλήθηκε ως αιτία της γενικής εποπτείας ή ελέγχου του ραδιοτηλεοπτικού τομέα από το κράτος αφορά τον φυσικό πόρο που χρησιμοποιείται για την αναμετάδοση του ραδιοφώνου και

6. «Σχεδόν σε καμιά χώρα δε συναντάμε ιδιαίτερα σοβαρή ή δυναμική αντίδραση όσον αφορά την είσοδο των νέων φορέων [ιδιωτικών επιχειρήσεων]. Αντίθετα, αυτό που παρατηρείται είναι μια γενική αποδοχή των επιχειρημάτων που ευνοούσαν την είσοδο των μηχανισμών της αγοράς στο [ραδιοτηλεοπτικό] πεδίο» (Σ. Παπαθανασόπουλος, *Η τηλεόραση στον κόσμο*, Παπαζήσης, Αθήνα 1994, σ. 349).

της τηλεόρασης, δηλαδή τις ερτζιανές συχνότητες, η σπάνις των οπιοίων καθιστά τη ραδιοφωνία-τηλεόραση, όπως έχει επανειλημμένα λεχθεί, ένα «φυσικό μονοπώλιο». Σε όλες ανεξαιρέτως τις σύγχρονες κοινωνίες το κράτος αποτελεί τον ιδιοκτήτη του ραδιοηλεκτρομαγνητικού ή ερτζιανού φάσματος, καθώς και τον ρυθμιστή της κατανομής των συχνοτήτων του, διότι, όπως υποστηρίζεται, οι περιορισμένες συχνότητες του φάσματος επιβάλλουν την κεντρική αλλά και «αμερόληπτη» κατανομή τους. Όμως, η σπανιότητα αυτού του φυσικού πόρου δεν εξηγεί τις σημαντικές διαφοροποιήσεις και παραλλαγές που εμφανίζει η κρατική ρύθμιση του ραδιοτηλεοπτικού πεδίου μέσα στο χρόνο και στο χώρο. Ο ρόλος του κράτους κυμαίνεται από αυτόν του ιδιοκτήτη του ραδιοηλεκτρομαγνητικού φάσματος που υπενοικιάζει τις συχνότητες αναμετάδοσης σε ιδιώτες (όπως στις ΗΠΑ), ως αυτόν του ιδιοκτήτη που μονοπωλεί όλες τις συχνότητες για λογαριασμό του (όπως στις ευρωπαϊκές κοινωνίες για ένα πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα πριν από τη δεκαετία του '80). Με άλλα λόγια, η ρύθμιση και κατανομή των συχνοτήτων βάσει των αρχών της «δημόσιας ευθύνης» και του «δημόσιου συμφέροντος» οδήγησε σε πολύ διαφορετικά θεσμικά πλαίσια λειτουργίας των ραδιοτηλεοπτικών μέσων, ανάλογα και πάλι με την ιστορική συγκυρία. Το «φυσικό» γεγονός των περιορισμένων συχνοτήτων δεν εξηγεί τον κρατικό έλεγχο, και πολύ λιγότερο το κρατικό μονοπώλιο, του ραδιοτηλεοπτικού πεδίου, απλά χρησιμοποιήθηκε ιστορικά για να τον νομιμοποιήσει.

Επιπλέον, η ιστορική εμπειρία υποδεικνύει ότι στις περισσότερες χώρες, όπως εύστοχα παρατηρεί ένας μελετητής, το κράτος μεταχειρίζεται όχι μόνο το φάσμα συχνοτήτων ως ένα περιορισμένο «εθνικό» ή «δημόσιο» πόρο, αλλά και το κοινό των ραδιοτηλεοπτικών μέσων, αποφασίζοντας, βάσει του μεγέθους του, της αγοραστικής του δύναμης, ή άλλων παραμέτρων, πόσους ραδιοφωνικούς σταθμούς ή τηλεοπτικά κανάλια μπορεί αυτό να «σπρώσει». Όμως το ίδιο ακριβώς επιχείρημα θα μπορούσε να διατυπωθεί και για τον Τύπο και, στο βαθμό που αυτό δε συμβαίνει, γεννάται το ερώτημα: γιατί σε όλες ανεξαιρέτως τις κοινωνίες και εποχές η λειτουργία των εφημερίδων και περιοδικών βασίζεται αποκλειστικά και μόνο στους μηχανισμούς της αγοράς; ⁷ Όπως θα εξηγήσουμε

7. J. Michael, «Regulating Communication Media», στο M. Ferguson (επιμ.), *ό.π.*, σ. 45.

παρακάτω, οι λόγοι είναι καθαρά ιστορικοί, και δεν υπάρχουν «φυσικές» ή «αυτονόητες» εξηγήσεις, τόσο για την κυριαρχία του κράτους στο ραδιοτηλεοπτικό πεδίο όσο και για την απουσία του από τον τομέα των έντυπων μέσων. Είναι προφανές ότι θα μπορούσε και η έντυπη ενημέρωση/επικοινωνία, και όχι μόνο η ηλεκτρονική, να προσδιοριστεί ως «δημόσιο αγαθό» η οποία πρέπει να λειτουργεί σύμφωνα με τις αρχές μιας «δημόσιας κοινωνικής υπηρεσίας» – κάτι που ποτέ και πουθενά δε συνέβη. Τουναντίον, ο Τύπος ανέκαθεν έγινε αντιληπτός ως «τέταρτη εξουσία» η οποία οφείλει να είναι ελεύθερη από κάθε μορφής κρατική παρέμβαση ή ρύθμιση. Αυτή καθαυτή η έννοια μιας «κρατικής εφημερίδας» ή «κρατικού περιοδικού» ακούγεται ως το λιγότερο παράδοξη, αν όχι γελοία, πράγμα που αποκαλύπτει τη δύναμη των κοινωνικών μύθων να επιβάλλουν ως φυσικά και αυτονόητα –ως «κοινό νο»– φαινόμενα και καταστάσεις που έχουν σαφή ιστορικό προσδιορισμό και χαρακτήρα.

Η αντίληψη της κρατικής ραδιοφωνίας-τηλεόρασης ως «δημόσιας κοινωνικής υπηρεσίας» αποτελεί έναν μύθο όχι μόνο διότι συσκοτίζει τις ιστορικές ρίζες ή τα κοινωνικά αίτια του φαινομένου, αλλά και διότι ταυτόχρονα το εξωραΐζει, φιλοτεχνώντας μια εικόνα που ελάχιστα ανταποκρίνεται στην ιστορική πραγματικότητα. Σε όλες ανεξαιρέτως τις σύγχρονες κοινωνίες, οι κρατικοί ραδιοτηλεοπτικοί οργανισμοί και φορείς πολύ απείχαν, και απέχουν, από το να λειτουργούν σύμφωνα με το «γενικό συμφέρον». Κατά κανόνα διακρίνονται για τις ιδιαίτερα στενές σχέσεις τους με κατεστημένα συμφέροντα –κυρίως για την άμεση ή έμμεση– εξάρτηση/έλεγχο τους από την εκάστοτε πολιτική εξουσία⁸ αλλά και για τη διαπλοκή τους με ιδιωτικούς επιχειρηματικούς ομίλους.⁹ Επιπλέον, είναι εξαιρετικά αμφίβολο κατά πόσο μπορεί να χαρα-

8. Ακόμα και το BBC, το οποίο θεωρείται ευρύτατα ότι κατεξοχήν εκφράζει την αντίληψη της «δημόσιας κοινωνικής υπηρεσίας», αποτελεί εντούτοις έναν από τους σημαντικότερους ιδεολογικούς μηχανισμούς του αγγλικού κράτους, όπως έχουν τεκμηριωμένα υποστηρίξει πολλοί μελετητές για μια σύντομη παρουσίαση των επιχειρημάτων τους, βλ. Μ. Σεραφετινίδου, *Κοινωνιολογία των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας*, Gutenberg, Αθήνα 1987, σ. 200-207. Βλ. επίσης τη σχετική συζήτηση στο P.M. Lewis - J. Booth, *The Invisible Medium. Public, Commercial and Community Radio*, Macmillan, Λονδίνο 1989, σ. 6-7, και κεφ. 2-5, και N. Garnham, *Capitalism and Communication*, Sage, Λονδίνο 1990, σ. 128.

9. Βλ. ενδεικτικά K. Dyson - P. Humphreys - R. Negrine - J.P. Simon, *Broadcasting and New Media Policies in Western Europe*, Routledge, Λονδίνο 1988.

κτηριστούν ως η «φωνή του έθνους»,¹⁰ καθώς στις περισσότερες περιπτώσεις είτε δε μοιάζει καν να «επικοινωνούν» με αυτό¹¹ είτε το «αγγίζουσιν» προσφέροντας προϊόντα που δε διαφέρουν απ' αυτά της «εμπορικής» ιδιωτικής ραδιοφωνίας-τηλεόρασης.¹² Η όποια

10. Το 1988, η Λευκή Βίβλος για τη ραδιοφωνία-τηλεόραση της αγγλικής κυβέρνησης καλούσε το BBC να πάψει να λειτουργεί ως ένα «πολιτιστικό γκέτο» (*Sunday Times*, 13.11.1988, C6). Στις αρχές της δεκαετίας του '90, το BBC δαπάνησε περίπου 2 εκατ. λίρες για την αξιολόγηση των προγραμμάτων του, και το πόρισμα της Έκθεσης (με τίτλο *Programme Strategy Review*) ήταν ότι αποξενώνει το κοινό του λόγω του «ύφους» του που χαρακτηρίστηκε ως συντηρητικό, ελιτίστικο και ότι εκφράζει το «κατεστημένο». «Η πλειονότητα των νέων και οικονομικά ασθενέστερων ακροατών και τηλεθεατών του», γράφει η Έκθεση, «δε μοιάζει καθόλου να θεωρούν το BBC ως “δικό τους”, αλλά ότι ανήκει “στους άλλους” – στο Λονδίνο, στο κράτος και σε μια υψηλού μορφωτικού επιπέδου ταξική ελίτ» (*Sunday Times*, 12.2.95).

11. Είναι γνωστά τα κατά κανόνα πολύ χαμηλά ποσοστά ακροαματικότητας/τηλεθέασης των κρατικών ραδιοτηλεοπτικών μέσων, όχι μόνο όταν βρέθηκαν αντιμέτωπα με τον ανταγωνισμό των ιδιωτικών, αλλά και κατά την εποχή του κρατικού ραδιοτηλεοπτικού μονοπωλίου, όταν το κοινό θεωρούσε τα προγράμματα τους ως «ανιαρά και αποχωνωτικά» (R. Kuhn, *The Media in France*, Routledge, Λονδίνο 1995, σ. 167. Βλ. επίσης P. Μανθούλης, *Το κράτος της τηλεόρασης*, Θεμέλιο, Αθήνα 1981, σ. 64).

12. Για παράδειγμα, ο Ροβήρος Μανθούλης παρατηρεί τα ακόλουθα για το κρατικό τηλεοπτικό πρόγραμμα που «παρέλαβε» ως Αναπληρωτής Γενικός Διευθυντής της νεοσυσταθείσης ΕΡΤ (πρώην ΕΙΡΤ) τον Δεκέμβρη 1975: «Η ΕΙΡΤ, το Εθνικό Κανάλι [...] είχε μεν ευρύτερη κάλυψη [...] [αλλά] ήταν γεμάτο από φλύαρες εκπομπές, απ' αυτές που οι σημερινοί Έλληνες χαρακτηρίζουν “κουλτουριάρικες” [...] και που προσπαθούσαν να είναι ένα “άλλοθι” καλλιτεχνικό και πνευματικό, όπως πίστευαν πως ταίριαζε σ' ένα Εθνικό Κανάλι [...] Κατά συνέπεια [...] το Κοινό γύριζε το κουμπί στην YNEA [...] [η οποία] χωρίς κανένα “πλέγμα” πολιτιστικής συνείδησης, στην προσπάθειά της να έχει θεατές –και τίποτ' άλλο– και να διατηρήσει τα έσοδα από τις διαφημίσεις για να καλύψει το κόστος του προγράμματος, ακολούθησε το σύστημα των εμπορικών Δικτύων που λειτουργούσαν στις άλλες χώρες –και ιδιαίτερα στην Αμερική– κατέκλυσε δηλαδή το Πρόγραμμα με ελαφρές εκπομπές, αγορασμένες κυρίως από τα αμερικανικά κανάλια. Δεν υπάρχει αμερικάνικο σήριαλ που να μην έχει παιχθεί στην YNEA. Παράλληλα, αγόρασε όλο το στοκ των ελληνικών ταινιών της Φίνος-Φιλμ, και παρήγγειλε και μερικά ελληνικά σήριαλ, γυρισμένα στο ίδιο στυλ και πνεύμα που κυριάρχησε δεκαετίες ολόκληρες στον ελληνικό εμπορικό κινηματογράφο» (P. Μανθούλης, *ό.π.*, σ. 64-65). Γενικότερα, οι σαπουνόπερες, η ελαφρά ψυχαγωγία και τα τηλεπαιχνίδια αποτελούν εδώ και πολύ καιρό συστατικά στοιχεία του προγράμματος όλων των ευρωπαϊκών κρατικών τηλεοράσεων (βλ. K. Dyson - P. Humphreys - R. Negrine - J.P. Simon, *Broadcasting and New Media...*, σ. 7-8), συμπεριλαμβανομένου και του BBC, το οποίο ήδη από τη δεκαετία του 1960, προκειμένου να διατηρήσει την ανταγωνιστική του θέση έναντι του εμπορικού ραδιοτηλεο-

ποικιλομορφία του προγράμματός τους τελικά λειτουργεί περισσότερο ως «άλλοθι» για την είσπραξη του ανταποδοτικού τέλους ή της κρατικής χορηγίας, παρά ως αδιάσειστη ένδειξη του ευρύτερου «εκπολιτιστικού» τους ρόλου.¹³ Τέλος, σε όλες τις χώρες, ο παράγοντας που καθορίζει το πόσες και ποιες άδειες λειτουργίας ραδιοτηλεοπτικών σταθμών εκχωρεί ή εγκρίνει ο αρμόδιος κρατικός φορέας δε μοιάζει να είναι ούτε το φάσμα των διαθέσιμων συχνοτήτων,¹⁴ ούτε τα συμφέροντα και οι ανάγκες του κοινωνικού συνόλου. Και στις δύο πλευρές του Ατλαντικού, οι κρατικές παρεμβάσεις ουδέποτε περιορίστηκαν στο ελάχιστο αναγκαίο που απαιτεί η μη απεριόριστη χρήση του φάσματος ή η αποφυγή παρεμβολών, δύσκολα δε μπορεί να υποστηριχθεί, όπως θα δούμε παρακάτω, ότι το κριτήριο βάσει του οποίου αποφασίζεται σε ποιους θα χορηγηθούν αυτές οι άδειες αφορά το περίφημο «δημόσιο συμφέρον» και όχι τα πολύ «διωτικά», και άλλοτε ανταγωνιστικά άλλοτε «διαπλεκόμενα», συμφέροντα των σύγχρονων φορέων του κεφαλαίου: του κράτους και των μεγάλων επιχειρήσεων.

πτικού συστήματος, είχε οδηγηθεί «ολοένα και περισσότερο στο να αντιγράφει τις μεθόδους της διεθνούς εμπορικής ραδιοφωνίας-τηλεόρασης» (Garnham, ό.π., 1990, σ. 130), μειώνοντας π. χ. δραστικά τη χρηματοδότηση προγραμμάτων που αναλύουν και σχολιάζουν την τρέχουσα επικαιρότητα (K. Dyson κ.ά., ό.π., σ. 8).

13. Ακόμα και ένας από τους κύριους εκφραστές της αντίληψης της κρατικής τηλεόρασης ως «δημόσιας κοινωνικής υπηρεσίας», παρατηρεί ότι αυτή «η αρχή της σφαιρικότητας (ethic of comprehensiveness)» η οποία κατ' αυτόν έχει παίξει καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση των προγραμμάτων της ευρωπαϊκής κρατικής τηλεόρασης, επιτρέποντας το συνδυασμό της «επιμόρφωσης, πληροφόρησης και ψυχαγωγίας», «κατά βάθος απορρέει από την οικονομική εξάρτηση των κρατικών ραδιοτηλεοπτικών οργανισμών από το ανταποδοτικό τέλος» (J.G. Blumler, «Public Service Broadcasting before the Commercial Deluge», στο J.G. Blumler (ε-πιμ.), *Television and the Public Interest*, Sage, Λονδίνο 1992, σ. 7).

14. Για παράδειγμα, στην Αγγλία, οι διαθέσιμες συχνότητες θα μπορούσαν τεχνολογικά να μεταφραστούν σε 13 τηλεοπτικούς σταθμούς στις κύριες πυκνοκατοικημένες περιοχές (N. Garnham, ό.π., 1990, σ. 120), αντί του ενός που λειτουργούσε μέχρι το 1954, των τριών μέχρι το 1982, και των σημερινών πέντε. Παρόμοια, στην Ελλάδα οι τηλεοπτικές άδειες παραχωρήθηκαν από την κυβέρνηση το 1993 «χωρίς κανείς να γνωρίζει τον ακριβή αριθμό των διαθέσιμων συχνοτήτων του ραδιοηλεκτρομαγνητικού φάσματος» (Σ. Παπαθανασόπουλος, *Απελευθερώνοντας την τηλεόραση*, Καστανιώτης, Αθήνα 1993, σ. 256).

2. ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ ΩΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΙΚΟΣ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΗΣ: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΚΡΑΤΙΚΗΣ ΡΑΔΙΟΦΩΝΙΑΣ-ΤΗΛΕΟΡΑΣΗΣ

Η θεαματική αύξηση και διεύρυνση κατά τον 20ό αιώνα των οικονομικών και κοινωνικών αρμοδιοτήτων του κράτους θεωρείται από πολλούς μελετητές, όλων σχεδόν των θεωρητικών και ιδεολογικών αποκλίσεων, ότι σηματοδοτεί ένα νέο, «μετα-καπιταλιστικό» ή «σοσιαλιστικό» τρόπο κοινωνικής οργάνωσης. Αυτή η θεώρηση του σύγχρονου παρεμβατικού κράτους πηγάζει από μια ευρύτατα διαδεδομένη παραδοχή, σύμφωνα με την οποία ο μεν σοσιαλιστικός τρόπος κοινωνικής οργάνωσης σημαίνει κρατικό έλεγχο και διαχείριση της οικονομίας και της κοινωνίας, ο δε καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής ταυτίζεται με την ατομική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής, και τη λειτουργία ιδιωτικών επιχειρήσεων μέσα στο πλαίσιο της αγοράς, οι απρόσωποι μηχανισμοί της οποίας ρυθμίζουν και συντονίζουν το σύνολο των οικονομικών δραστηριοτήτων, αλλά εμμέσως και της ευρύτερης κοινωνικής ζωής. Συνεπώς, η κρατική ιδιοκτησία/έλεγχος καθώς και η (πλήρης ή μερική) αναστολή της λειτουργίας της αγοράς που συνεπάγεται ο κρατικός παρεμβατισμός δεν μπορεί παρά να επιφέρουν την υπονόμευση ή αναίρεση της καπιταλιστικής φύσης της οικονομίας, ή επί μέρους τομέων της. Αναφορικά με τον κλάδο των ραδιοτηλεοπτικών επικοινωνιών, ο Hood επισημαίνει χαρακτηριστικά ότι «δεν ήταν λίγοι αυτοί που είδαν στη δημόσια επιχείρηση τους θεμέλιους λίθους μιας σοσιαλιστικής οικονομίας. Ένας απ' αυτούς ήταν ο Hugh Dalton, Υπουργός Οικονομικών στην Εργατική κυβέρνηση του 1945, ο οποίος περιέγραψε το BBC ως «από οικονομικής σκοπιάς ένα σοσιαλιστικό μοντέλο...».¹⁵

Στο έργο του Μαρξ και του Ένγκελς, καθώς και στις αναλύσεις μεμονωμένων σύγχρονων μελετητών του καπιταλισμού, υπάρχουν διάσπαρτες αναφορές και επισημάνσεις, λιγότερο ή περισσότερο συστηματικά διατυπωμένες, οι οποίες στο σύνολό τους θέτουν τις βάσεις μιας νέας προβληματικής ως προς το φαινόμενο του κρατισμού, υποδεικνύοντας τη δυνατότητα μιας διαμετρικά αντίθετης ερμηνείας του ρόλου ή χαρακτήρα του.¹⁶ Κεντρική θέση αυτής της

15. S. Hood, ό.π., σ. 56.

16. Βλ. ενδεικτικά K. Marx, *Capital*, τ. II, 1885, Lawrence & Wishart, Λονδίνο 1967, σ. 100· F. Engels, *Anti-Duhring*, 1878, Lawrence & Wishart, Λονδίνο 1969, σ. 329-330 και 338· F. Pollock, «Κρατικός καπιταλισμός», *Λεβιάθαν*, τχ. 5, 1989· K.

προβληματικής είναι ότι ο κρατικός παρεμβατισμός, σε όλες ανεξαιρέτως τις σύγχρονες οικονομίες, επιφέρει και ταυτόχρονα εκφράζει την εμφάνιση και ανάπτυξη όχι ενός «σοσιαλιστικού» τρόπου κοινωνικοοικονομικής οργάνωσης, αλλά ενός νέου σταδίου στην ιστορική εξέλιξη του καπιταλισμού, του «κρατικού καπιταλισμού», κατά το οποίο το κράτος καθίσταται φορέας του κεφαλαιακής σχέσης.¹⁷ Όπως ο Μαρξ κατέστησε σαφές, το κεφάλαιο, ως κοινωνική σχέση, δεν είναι ταυτόσημο με τους φορείς που ιστορικά το έχουν «προσωποποιήσει» και οι οποίοι υφίστανται ως προς τη μορφή τους αλλεπάλληλους μετασχηματισμούς μέσα στο χρόνο: η ατομική/οικογενειακή επιχείρηση αντικαθίσταται από τις ανώνυμες μετοχικές εταιρείες, οι τελευταίες από τους κολοσσιαίους πολυεθνικούς επιχειρηματικούς ομίλους κ.ο.κ.¹⁸ Από τη στιγμή δε που είναι ευρέως κατανοητό ότι το κεφάλαιο δεν «προσωποποιείται» μόνο από άτομα ή φυσικά πρόσωπα (ιδιώτες επιχειρηματίες), αλλά (από τα τέλη κιόλας του 19ο αιώνα) και από θεσμούς (ποικίλων μορφών μετοχικές εταιρείες, ενώσεις εταιρειών, τραστ, κλπ.), δεν υπάρχει καμία δυσκολία να δεχτούμε ότι μπορεί να «προσωποποιηθεί» και από ένα άλλο είδους θεσμό: το κράτος.¹⁹

Καστοριάδης, *Η γραφειοκρατική κοινωνία I*, Ύψιλον, Αθήνα 1985, σ. 20-23, 258-259· N. Poulantzas, *State, Power, Socialism*, New Left Books, Λονδίνο 1978, σ. 175 και 193· A. Buick - J. Crump, *State Capitalism. The Wage System under New Management*, Macmillan, Λονδίνο 1986· J.K. Laux - M.A. Molot, *State Capitalism. Public Enterprise in Canada*, Cornell University Press, Ithaca 1988· N. Ψυρούκης, *Ο νεοαποικισμός*, Επικαιρότητα, Αθήνα 1980, και του ίδιου, *Οι ταξικοί αγώνες στην εποχή του καπιταλισμού*, τόμ. Α & Β, Επικαιρότητα, Αθήνα 1990. Οι απόψεις των παραπάνω μελετητών ως προς το φαινόμενο του «κρατικού καπιταλισμού» παρουσιάζονται αναλυτικά στο έργο μας *Θεωρία του σύγχρονου κράτους* (υπό έκδοση), στο οποίο επιχειρούμε την ανασύνθεση και περαιτέρω ανάπτυξη και εννοιολογική επεξεργασία του υφιστάμενου βιβλιογραφικού υλικού με σκοπό τη συστηματική διατύπωση μιας θεωρίας περί του μετασχηματισμού του κράτους σε φορέα του κεφαλαίου κατά τον 20ό αιώνα.

17. Φορείς του κεφαλαίου σε οποιοδήποτε καπιταλιστικό στάδιο ανάπτυξης ή κοινωνικό σχηματισμό είναι όσοι ουσιαστικά ελέγχουν και διαχειρίζονται την παραγωγική διαδικασία, και άλλες συναφείς οικονομικές δραστηριότητες του τριτογενούς τομέα (εμπόριο, τράπεζες, κλπ.), και σαν αποτέλεσμα ιδιοποιούνται την υπεραξία που παράγει η μισθωτή εργασία σε παγκόσμια κλίμακα.

18. K. Marx, *Capital*, τ. I, 1867, Penguin Books, Λονδίνο 1976, σ. 989.

19. Ο Μαρξ και ο Έγγελς αποδίδουν αυτή την εξέλιξη στη συνεχή κοινωνικοποίηση των παραγωγικών μέσων, δηλαδή στη συνεχή ανάπτυξη και επέκταση του καταμερισμού της εργασίας όχι μόνο σε εθνική αλλά και σε παγκόσμια κλίμακα, η οποία καθιστά αναγκαίες νέες, πιο συλλογικές μορφές καπιταλιστικής ιδιοκτη-

Κατά τον 20ό αιώνα, σε όλες ανεξαιρέτως τις κοινωνίες του α-
ναπτυγμένου καπιταλισμού, η άμβλυση ή επίλυση των προβλημά-
των που αντιμετώπιζε η συσσώρευση και αναπαραγωγή του κεφα-
λαίου (πρωτική τάση του ποσοστού κέρδους, κρίσεις υπερπαραγω-
γής ή υποκατανάλωσης, όξυνση του ανταγωνισμού για εξωτερικές
αγορές, κλπ.) καθιστά αναγκαία τη συστηματική και εκτεταμένη
παρέμβαση του κράτους στην οικονομική ζωή.²⁰ Βαθμιαία, όμως,
οι οικονομικές δραστηριότητες αυτού του παρεμβατικού κράτους
που αρχικά αναμφίβολα αναπτύχθηκε ως σύμμαχος και αρωγός
του ιδιωτικού κεφαλαίου, αποκτούν τέτοιες διαστάσεις και περιε-
χόμενο, ώστε αυτό να αυτονομηθεί από τα ιδιωτικά επιχειρηματι-
κά συμφέροντα στα οποία οφείλει τη δύναμή του, και να μετατρα-
πεί σ' έναν σύγχρονο Λεβιάθαν που εξουσιάζει, εκτοπίζει, και α-
νταγωνίζεται την «ιδιωτική πρωτοβουλία». Το κράτος σταδιακά
μετατρέπεται από «πλασματικό» σε πραγματικό συλλογικό καπι-
ταλιστή,²¹ καθώς αντικαθιστά σε πλείστες οικονομικές δραστηριό-

σίας και διαχείρισης. Η εμφάνιση των μετοχικών εταιρειών αποτελεί το πρώτο
βήμα προς αυτή την κατεύθυνση [K. Marx, *Capital*, τ. III, 1894, Lawrence & Wishart,
Λονδίνο 1966, σ. 436-437], και όταν η κοινωνικοποίηση των μέσων παραγωγής έ-
χει ξεπεράσει «τη μορφή διοίκησης των μετοχικών εταιρειών», τότε «η ανάληψη
τους από το κράτος έχει καταστεί οικονομικά αναπόφευκτη» (F. Engels, *ό.π.*, σ.
329). «Πρωθώντας στα λογικά της όρια τη θεωρία της συγκέντρωσης του κεφα-
λαίου», παρατηρεί ο Καστοριάδης, φτάνουμε στη σωστή κατανόηση του φαινομέ-
νου της κρατικής ιδιοκτησίας και διαχείρισης των μέσων παραγωγής, διότι, όπως
έλεγε ο Μαρξ: «η διαδικασία της συγκέντρωσης δε σταματάει πριν να φτάσουμε
στην κυριαρχία ενός και μόνο καπιταλιστή ή καπιταλιστικής ομάδας» (Κ. Καστο-
ριάδης, *ό.π.*, σ. 27).

20. «Η ιδιωτική πρωτοβουλία», παρατηρούσε ο Τζέιμς Μπάρνχαμ το 1942,
«αποδεικνύεται ανίκανη να κρατήσει την παραγωγική διαδικασία σε συνεχή λει-
τουργία – κι έτσι παρεμβαίνει το κράτος. Ο σύγχρονος ολοκληρωτικός πόλεμος
απαιτεί το συντονισμό της οικονομίας, κι αυτό μπορεί να γίνει μόνο μέσω του
κρατικού ελέγχου. Οι ιδιωτικές επενδύσεις στερεώνουν -οι κρατικές επενδύσεις
παίρνουν τη θέση τους. Η ιδιωτική πρωτοβουλία αδυνατεί να φροντίσει τους α-
νέργους – το κράτος τους προσφέρει δουλειά. Το εξωτερικό εμπόριο δε δύναται
να διεξαχθεί επιτυχώς και επικερδώς σε καπιταλιστική βάση -το κράτος επιβάλ-
λει εισαγωγικούς και εξαγωγικούς ελέγχους και μονοπώλια. Η ιδιωτική πρωτο-
βουλία δεν μπορεί πλέον να χειριστεί τα μεγάλα έργα (δρόμους, φράγματα, ακτο-
πλοϊκές γραμμές, ηλεκτρικά εργοστάσια, ναυπηγεία...) – το κράτος παρεμβαίνει»
(J. Burnham, *The Managerial Revolution*, Penguin, Λονδίνο 1962, σ. 122).

21. «Το σύγχρονο κράτος, όποια κι αν είναι η μορφή του, είναι ουσιαστικά
[...] η πλασματική προσωποποίηση του συνολικού εθνικού κεφαλαίου [...] Όσο
περισσότερο προβαίνει στην ανάληψη του ελέγχου των παραγωγικών δυνάμεων,

τητες και κλάδους τους παραδοσιακούς φορείς του κεφαλαίου, δηλαδή το ιδιωτικό κεφάλαιο στις διάφορες μορφές του. Ταυτόχρονα, μέσω του κρατικού σχεδιασμού και διαχείρισης της οικονομικής και κοινωνικής ζωής, αναστέλλεται ή περιορίζεται σημαντικά η ρυθμιστική λειτουργία των μηχανισμών της αγοράς – η «αόρατος χείρ» της αγοράς «εκθρονίζεται» από την πολύ ορατή «χείρα» του κράτους. Μέχρι τη δεκαετία του 1980 όταν, όπως θα εξηγήσουμε παρακάτω, οι νέες κοινωνικές συνθήκες θα απαιτήσουν την αναδίπλωση του κράτους και θα καταστήσουν την «ιδιωτικοποίηση» το κύριο όπλο για την ανατροπή της ισορροπίας δυνάμεων μεταξύ του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα, ο τελευταίος αισθάνεται ολοένα και μεγαλύτερη αμηχανία, ανασφάλεια και δυσφορία μπροστά στον συνεχώς διογκούμενο κρατικό παρεμβατισμό, ο οποίος δεν περιορίζεται πλέον στο να διασώζει θέσεις εργασίας ή να προμηθεύει υποδομή για την ιδιωτική βιομηχανία, αλλά είτε μονοπωλεί την παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών ή ανταγωνίζεται τις ιδιωτικές επιχειρήσεις τόσο στις εθνικές όσο και στις διεθνείς αγορές.²² Αναμφίβολα, η γένεση και ανάπτυξη του κρατικού κεφαλαίου σημαίνει τη συρρίκνωση (και δυνάμει τον εκτοπισμό) σε συγκεκριμένους κλάδους της ιδιωτικής επιχειρηματικής δραστηριότητας, καθώς αυξάνει «το ποσοστό της κεφαλαιακής συσσώρευσης το οποίο οργανώνεται από κρατικούς αξιωματούχους σε σύγκριση με αυτό που οργανώνεται από ιδιώτες καπιταλιστές».²³

Η παραπάνω μείζονος σημασίας ιστορική εξέλιξη δεν εκτυλίσσεται παντού με τους ίδιους ρυθμούς, ούτε προσλαμβάνει την ίδια έκταση, καθώς οι ιδιομορφίες και ιδιαιτερότητες κάθε κοινωνικού σχηματισμού, αλλά και του επιμέρους οικονομικού κλάδου, καθορίζουν και οροθετούν την ανάπτυξη του κρατικού κεφαλαίου ε-

τόσο περισσότερο *πραγματικά* καθίσταται ο εθνικός κεφαλαιοκράτης» (F. Engels, *ό.π.*, σ. 330 – έμφαση δική μου).

22. «Σε παγκόσμιο επίπεδο, ο ολοένα και μεγαλύτερος αριθμός των υπό κρατικό έλεγχο εταιρειών οι οποίες καταγράφονται κατά τη διάρκεια όλης της δεκαετίας του 1970 στον κατάλογο των εκτός ΗΠΑ μεγάλων *corporations* που δημοσιεύει το περιοδικό *Fortune*» (J.K. Laux - M.A. Molot, *ό.π.*, σ. 2) οδήγησε έναν αμερικανό παρατηρητή να χαρακτηρίσει ως «απειλή» για τις αμερικανικές ιδιωτικές επιχειρήσεις το μετασχηματισμό των κρατικών εταιρειών «από προστάτες του ντόπιου καπιταλισμού σε ανταγωνιστές του στις παγκόσμιες αγορές» (D.F. Lamont, *Foreign State Enterprises*, Basic Books, Νέα Υόρκη 1979, σ. 53).

23. A. Buick - J. Crump, *ό.π.*, σ. 39.

ντός αυτού.²⁴ Αναφορικά με τον κλάδο των μαζικών επικοινωνιών, από τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα και μετά, η παρουσία του κράτους θα γίνει ιδιαίτερα αισθητή στον τομέα των ραδιοτηλεοπτικών μέσων. Στα έντυπα μέσα ενημέρωσης, οι παρεμβάσεις του κράτους θα προσλάβουν αποκλειστικά το χαρακτήρα νομικών και οικονομικών ρυθμίσεων, που όχι μόνο δεν αντικαθιστούν ή ανταγωνίζονται την ιδιωτική πρωτοβουλία, αλλά κατά κανόνα ανταποκρίνονται στις ανάγκες και ικανοποιούν τα αιτήματα των μεγάλων εκδοτών. Αυτό σε μεγάλο βαθμό οφείλεται στο γεγονός ότι οι σύγχρονες κοινωνίες κληρονόμησαν από τον 19ο αιώνα έναν τύπο πλήρως αναπτυγμένο και ελεγχόμενο από εξαιρετικά εύρωστες ιδιωτικές επιχειρήσεις. Η κυριαρχία του ιδιωτικού κεφαλαίου, σ' αυτόν τον τομέα, ήταν εξαιρετικά τόσο γερά εδραιωμένη, ώστε καθ' όλη τη διάρκεια του 20ού αιώνα η όποια κρατική ανάμειξη στην «ελεύθερη» λειτουργία του Τύπου να συναντά σθεναρή αντίσταση όχι μόνο εκ μέρους των ιδιοκτητών του, ή του δημοσιογραφικού προσωπικού του, αλλά και από τους αναγνώστες του. Σε ό,τι αφορά τον Τύπο, η κοινή γνώμη παρέμεινε σταθερά «προσηλωμένη» στις *laissez faire* αξίες της μη κρατικής παρέμβασης, τις οποίες όμως εγκατέλειπε όταν η παρέμβαση αυτή αφορούσε στα ραδιοτηλεοπτικά μέσα, των οποίων η λειτουργία είχε πεισθεί ότι όφειλε να βασίζεται στις (κατ' ουσίαν μη φιλελεύθερες) αρχές της «δημόσιας ευθύνης» και του «δημόσιου συμφέροντος».

Σε κάθε κοινωνία οι συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες κάτω από τις οποίες «γεννήθηκε» η ραδιοφωνία, η οποία με τη σειρά της έθεσε τα θεσμικά πλαίσια, τις βάσεις, για τη μετέπειτα ανάπτυξη της τηλεόρασης, είναι αυτές που εξηγούν τις αμοδιότητες κάθε κράτους εντός του εθνικού ραδιοτηλεοπτικού πεδίου. Και στις δύο πλευρές του Ατλαντικού, η τεχνολογία που κατέστησε εφικτή τη λειτουργία του ραδιοφώνου (και στη συνέχεια της τηλεόρασης)

24. Γενικά, όπως παρατηρεί ο Πουλαντζάς, «ο παρεμβατικός ρόλος του κράτους δεν αποτελεί στην πράξη [...] μια βαθμιαία γραμμική και ομοιογενή διαδικασία [...] Κατά τη διάρκεια της εδραίωσης του κυρίαρχου ρόλου του κράτους, μερικές από τις οικονομικές του λειτουργίες παρουσιάζουν επιταχύνσεις, επιβραδύνσεις και μερικές φορές ακόμα και σχετικές "οπισθοχωρήσεις" [...] Η οικονομική δύναμη του κράτους δε χαρακτηρίζεται από μια αμετάκλητη διαδικασία ανάπτυξης [...] Όχι μόνο δεν επεκτείνεται με έναν αδιάλειπτο τρόπο, αλλά τουλάχιστον η δύναμη του κρατικού καπιταλισμού μπορεί να υποστεί και παλινδρομήσεις...» (N. Poulantzas, *Classes in Contemporary Capitalism*, New Left Books, Λονδίνο 1975, σ. 166-167).

αναπτύχθηκε υπό την αιγίδα του κράτους.²⁵ Το γεγονός αυτό οπωσδήποτε διευκόλυνε την κρατική παρέμβαση στη ραδιοφωνία, αλλά δεν καθόρισε από μόνο του ούτε τη μορφή ούτε την έκταση αυτής της παρέμβασης. Έτσι, στις ΗΠΑ, ο νόμος περί Ραδιοφωνίας του 1912 κατανέμει προνομακά τμήματα του ραδιοφωνικού φάσματος σε εμπορικά συμφέροντα, αλλά με την είσοδο της Αμερικής στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο το 1917, κλείνουν όλοι οι –ερασιτεχνικοί και εμπορικοί– ραδιοφωνικοί πομποί καθώς το Πολεμικό Ναυτικό αναλαμβάνει τον λειτουργικό έλεγχο της υφιστάμενης ραδιοφωνίας. Μετά τη λήξη του πολέμου, κερδίζει έδαφος η αντίληψη ότι το Κογκρέσο κακώς είχε παραχωρήσει στα τέλη της δεκαετίας του 1840 την τηλεγραφία σε ιδιωτικά συμφέροντα (αφού πρώτα είχε παράσχει στον Μορς τα κεφάλαια για την ανάπτυξη της) και ότι το σφάλμα αυτό δεν πρέπει να επαναληφθεί με το ραδιόφωνο. Μέλη του Κογκρέσου επιχειρούν, με την υποστήριξη του Υπουργού Πολεμικού Ναυτικού, να περάσουν νομοθεσία που θα επιτρέπει στο κράτος να ανταγωνίζεται τα ιδιωτικά εμπορικά συμφέροντα στην ίδρυση και λειτουργία ραδιοφωνικών σταθμών ή δικτύων, αλλά συναντούν σθεναρή αντίθεση από τον ιδιωτικό τομέα. Τελικά, ο Πρόεδρος Ουίλσον διατάσσει να επιστραφούν όλοι οι ραδιοφωνικοί σταθμοί στους ιδιοκτήτες τους, και το αμερικανικό κράτος αποφασίζει να αντιμετωπίσει τον διεθνή ανταγωνισμό και πιθανό έλεγχο των υπερπόντιων ραδιοεπικοινωνιών από ξένα επιχειρηματικά συμφέροντα (εταιρεία Marconi) και αντίπαλες πολιτικές δυνάμεις (Μεγάλη Βρετανία), μέσω της συγκρότησης (το 1919) μιας ιδιωτικής επιχείρησης, της Radio Corporation of America (RCA), προκειμένου αυτή να διαδραματίσει το ρόλο-κλειδί στην ανάπτυξη της ραδιοφωνίας, λειτουργώντας ταυτόχρονα ως «το επίλεκτο εργαλείο» της αμερικανικής πολιτικής στις διεθνείς επικοινωνίες. Η RCA ήταν κοινοπραξία των εταιρειών General Electric, Westinghouse, και AT&T, και αρχικά οι ιδρυτές της δε σκόπευαν να

25. Για παράδειγμα, για τουλάχιστον δύο δεκαετίες πριν χρησιμοποιηθεί για τη μετάδοση ενημερωτικών και ψυχαγωγικών εκπομπών στο ευρύτερο κοινό, το ραδιόφωνο (ή «wireless», όπως χαρακτηριστικά αρχικά αποκαλείτο) υπό τη μορφή του ασύρματου τηλεγράφου εξυπηρετούσε τις ανάγκες του πολεμικού ναυτικού (P.M. Lewis - J. Booth, *The Invisible Medium Public, Commercial and Community Radio*, Macmillan, Λονδίνο 1989, σ. 11). Η δε τεχνική ανάπτυξη της τηλεόρασης στηρίχθηκε στις εργασίες ερευνητικής ομάδας που συγκρότησαν από κοινού η Αγγλία, η Σοβιετική Ένωση και οι ΗΠΑ κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου (Σ. Παπαθανασόπουλος, *ό.π.*, 1993, σ. 12-13).

ασχοληθούν με την αναμετάδοση ραδιοφωνικών εκπομπών, διότι θεωρούσαν ως μόνη κερδοφόρα δραστηριότητα την πώληση των συσκευών του ραδιοφώνου και όχι την παραγωγή και μετάδοση ραδιοφωνικών προγραμμάτων στο μαζικό κοινό.²⁶ Κι ενώ τα επόμενα χρόνια πολλαπλασιάζεται θεαματικά ο αριθμός των ερασιτεχνικών ραδιοφωνικών σταθμών και χορηγούνται ραδιοφωνικές συχνότητες σε πανεπιστημιακά ιδρύματα, θρησκευτικές και εργατικές οργανώσεις και δημοτικές αρχές, η κρατική πολιτική ευνοεί σταθερά την ανάπτυξη της εμπορικής ραδιοφωνίας, η οποία μέχρι περίπου τα μέσα της δεκαετίας του '20 έχει τελικά ανακαλύψει τη σύγχρονη κερδοφόρα χρήση του νέου μέσου, δηλαδή την πώληση «ραδιοφωνικού χρόνου» σε «σπόνσορες» και διαφημιστικές εταιρείες. Το 1927 το αμερικανικό κράτος ιδρύει την Ομοσπονδιακή Επιτροπή Ραδιοφωνίας (FRC), η οποία παραχωρεί τις μεγάλης ισχύος συχνότητες σε εμπορικές ραδιοφωνικές επιχειρήσεις και τις χαμηλής ισχύος συχνότητες στους μη εμπορικούς ραδιοφωνικούς οργανισμούς.²⁷ Η παραπάνω κατανομή των ερτζιανών αιτιολογείται βάσει της αρχής ότι η εμπορική ραδιοφωνία εξυπηρετεί το «γενικό συμφέρον», διότι καθώς επιδιώκει τη μεγιστοποίηση του κέρδους αναπόφευκτα στοχεύει να αγκαλιάσει ένα όσο το δυνατόν μαζικότερο κοινό, ενώ αντίθετα οι εκπαιδευτικοί, θρησκευτικοί, εργατικοί και δημοτικοί σταθμοί καλύπτουν «εξειδικευμένα συμφέροντα».²⁸

Αντίθετα, στην άλλη πλευρά του Ατλαντικού, δηλαδή στις ευρωπαϊκές κοινωνίες, η υλοποίηση του «γενικού συμφέροντος» στο χώρο της ραδιοφωνίας ταυτίστηκε με τον μονοπωλιακό έλεγχο του

26. Οι General Electric και Westinghouse θα κατασκεύαζαν, και η RCA θα πουλούσε, τις ραδιοφωνικές συσκευές, ενώ η AT&T θα κατασκεύαζε τους πομπούς αναμετάδοσης και θα χρησιμοποιούσε τη ραδιοφωνική τηλεφωνία για τις ντόπιες επιχειρηματικές της δραστηριότητες.

27. Από τις 90 διαθέσιμες συχνότητες, οι 40 εκχωρήθηκαν για εθνικής εμβέλειας αποκλειστική χρήση σε ισάριθμους μεγάλης ισχύος ιδιωτικούς εμπορικούς σταθμούς, εκ των οποίων οι 37 ανήκαν στα δίκτυα των δύο μεγάλων εταιρειών, του NBC (ιδιοκτησία της RCA, GE & Westinghouse) και του CBS. Τις υπόλοιπες 50 συχνότητες τις μοιράστηκαν 600 χαμηλής ισχύος τοπικοί σταθμοί, οι οποίοι είτε εξέπεμπαν στην ίδια συχνότητα αλλά σε διαφορετικές περιοχές ή μοιράζονταν συχνότητα και χρόνο στην ίδια περιοχή (R. Engelman, *Public Radio and Television in America*, Sage, Λονδίνο 1996, σ. 22-23).

28. R. Engelman, *Public Radio and Television in America*, Sage, Λονδίνο, 1996, σ. 16-25 και 271. Βλ. επίσης P.M. Lewis - J. Booth, *ό.π.*, κεφ. 3, και Σ. Παπαθανασόπουλος, *ό.π.*, 1993, κεφ. 6.

κράτους, παρά το γεγονός ότι τα θεσμικά πλαίσια της ραδιοφωνίας διαμορφώθηκαν αφού η Αμερική είχε ήδη επιδείξει τις «δυνατότητες» της ιδιωτικής ή εμπορικής ραδιοφωνίας. Αν πάρουμε την Αγγλία για παράδειγμα, και εδώ, όπως και στις ΗΠΑ, έχουμε μια στενή συνεργασία μεταξύ κράτους και ιδιωτικών επιχειρηματικών συμφερόντων, αλλά με εντελώς διαφορετικά αποτελέσματα. Η Αυτοκρατορική Επιτροπή Επικοινωνιών μονοπωλεί όλες τις συχνότητες του ερτζιανού φάσματος, παραχωρώντας ελάχιστες για τη λειτουργία ενός μόνο ραδιοφωνικού οργανισμού, ο οποίος αρχικά (το 1922) λαμβάνει τη μορφή της εταιρικής κοινοπραξίας πολλών ιδιωτικών επιχειρηματικών συμφερόντων (British Broadcasting Company) η οποία λειτουργεί υπό την εποπτεία των αρμόδιων κρατικών αρχών, και στη συνέχεια (το 1927) μετατρέπεται σε «δημόσια κοινωνική υπηρεσία» (British Broadcasting Corporation) η οποία μονοπωλεί την παραγωγή και μετάδοση ραδιοφωνικών προγραμμάτων. Η εξέλιξη αυτή αντανάκλασε τον πολύ σημαντικό οικονομικό έλεγχο που ήδη απολάμβανε το κράτος στην Αγγλία (όπως εξάλλου και στις υπόλοιπες ευρωπαϊκές κοινωνίες). Η δημόσια επιχείρηση αποτελούσε σε τέτοιο βαθμό τον «αυτονόητο» θεσμό για τη διαχείριση «εθνικών» ή «δημόσιων» πόρων και την παραγωγή «δημόσιων αγαθών», ώστε το αγγλικό ιδιωτικό κεφάλαιο όχι μόνο δεν αντέδρασε στο κρατικό μονοπώλιο της ραδιοφωνίας, αλλά το βρήκε μια απόλυτα ικανοποιητική λύση.²⁹

Εν ολίγοις, ο παράγοντας που σε κάθε κοινωνικό σχηματισμό καθόρισε τη μορφή της κρατικής παρουσίας στο ραδιοτηλεοπτικό τομέα και οροθέτησε την έκτασή της, αφορά τον συγκεκριμένο τρόπο ανάπτυξης του ιδιωτικού κεφαλαίου και τη δύναμή του να επιβάλλει σε όλα τα κοινωνικά πεδία τον δικό του τρόπο δράσης (δηλαδή την κυριαρχία της ιδιωτικής πρωτοβουλίας μέσα στο πλαίσιο της καπιταλιστικής αγοράς) ως «καθολικό», «αυτονόητο» ή «φυσικό». «Οι περισσότερες ευρωπαϊκές κοινωνίες», παρατηρεί ο Blumler, «στερούνται του είδους της καπιταλιστικής κουλτούρας η ο-

29. Συγκεκριμένα, η μεν ηλεκτρονική βιομηχανία εξασφάλισε τη στενή τεχνολογική συνεργασία με το BBC, έτσι ώστε τα δικά της μόνο προϊόντα (και όχι, όπως μέχρι τότε, και οι διάφορες ερασιτεχνικές τεχνολογικές εφευρέσεις/κατασκευές) θα μπορούσαν εφεξής να αναμεταδίδουν ικανοποιητικά το σήμα του, οι δε εκδότες του Τύπου διασφάλισαν ότι το νέο μέσο επικοινωνίας δε θα τους ανταγωνιζόταν για την προσέλκυση διαφημίσεων, όπως θα συνέβαινε στην περίπτωση ίδρυσης εμπορικών ραδιοφωνικών σταθμών. Βλ. σχετικά Lewis - Booth, *ό.π.*, σ. 56-58, Garnham, *ό.π.*, 1990, σ. 42.

ποία στις ΗΠΑ οδηγεί αυτόματα στην εξίσωση του μεγαλύτερου επιχειρηματικού ανταγωνισμού με μεγαλύτερη ποικιλία, ελευθερία, καταναλωτική ευημερία και δημοκρατία», θέτοντας τον «καπιταλισμό εκτός ορίων ως θέμα πολιτικής συζήτησης τουλάχιστον από την εποχή του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου». Αντίθετα, η Ευρώπη έχει αναδείξει μεγάλα και ισχυρά «σοσιαλιστικά και σοσιαλδημοκρατικά κόμματα» και κυβερνήσεις, τα οποία προωθούν τον κρατικό έλεγχο και διαχείριση της οικονομίας και κοινωνίας.³⁰ Ο Blumler εδώ διατυπώνει την ευρύτερα διαδεδομένη αντίληψη του «καπιταλισμού» ως ταυτόσημου με την ιδιωτική πρωτοβουλία και την κυριαρχία της αγοράς, η άλλη όψη της οποίας είναι η εξίσωση του κρατισμού με τη σοσιαλιστική κοινωνική οργάνωση. Όπως θα επιχειρηματολογήσουμε αμέσως παρακάτω, ο κρατικός ή δημόσιος χαρακτήρας μιας επιχείρησης ή ενός κλάδου της βιομηχανίας κατ' ουδένα τρόπο δεν αναιρεί τον κεφαλαιοκρατικό της χαρακτήρα. Το μόνο που αποδεικνύει είναι την επικράτηση του κρατικού έναντι του ιδιωτικού κεφαλαίου, κι αυτό για λόγους που σχετίζονται με τις ιδιαιτερότητες που επιδεικνύει η ανάπτυξη του κεφαλαίου σε κάθε κοινωνικό σχηματισμό.

Έτσι, στις αρχές του 20ού αιώνα, η Αγγλία αποτελεί μεν ακόμα την κυρίαρχη αποικιοκρατική δύναμη στον κόσμο, αλλά το βιομηχανικό της κεφάλαιο έχει ήδη χάσει τη μέχρι πρότινος παγκόσμια πρωτοκαθεδρία του. Η τελευταία περνάει πλέον στις ΗΠΑ, όπου η ανάπτυξη των κολοσσικών ιδιωτικών επιχειρήσεων, των μεθόδων και τεχνικών της μαζικής παραγωγής (τείλορισμός) και μαζικής κατανάλωσης (διαφήμιση), καθώς και μιας ιδεολογίας και κουλτούρας που εξυμνεί το κέρδος, τον «πρωτοπόρο» επιχειρηματία και τον ατομικισμό, σηματοδοτούν την οικονομική ευρωστία και ηγεμονική θέση του ιδιωτικού κεφαλαίου. Αντιθέτως, η αγγλική κοινωνία, σε μεγάλο βαθμό λόγω του τεράστιου κρατικού μηχανισμού που έχει αναπτύξει προκειμένου να διοικήσει τις αποικιακές της κτήσεις, ολοένα και περισσότερο καλλιεργεί και «τιμά» αρετές και ιδιότητες που απαιτεί η κατάληψη μιας θέσης σε δημόσιους οργανισμούς και υπηρεσίες³¹ και το κρατικό κεφάλαιο, υπό το μαν-

30. J.G. Blumler, «Vulnerable Values at Stake», στο J.G. Blumler (επιμ.), *ό.π.*, σ. 28-29.

31. Είναι ενδεικτικό ότι το «άνθος» της αγγλικής νεολαίας που εκπαιδεύεται καταρχήν στα περίφημα public schools, και στη συνέχεια στα Πανεπιστήμια της Οξφόρδης και του Κάιμπριτζ δε δραστηριοποιείται κατά κανόνα στο εμπόριο ή

δύα της «σοσιαλιστικής» πολιτικής και ιδεολογίας (άνοδος στην εξουσία του Εργατικού Κόμματος, ανάπτυξη του Κράτους Πρόνοιας, κλπ.),³² από το Μεσοπόλεμο και μετά αναδεικνύεται σε κυρίαρχη κοινωνική και πολιτική δύναμη.

Τέλος, η περίπτωση της Ελλάδας παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, λόγω της εξαιρετικά ιδιόμορφης ανάπτυξης του ελληνικού κεφαλαίου, η οποία στο ραδιοηλεκτρονικό πεδίο μεταφράζεται όχι μόνο σε κρατικό μονοπώλιο, αλλά μεταξύ άλλων στη μοναδική, στα ευρωπαϊκά ραδιοηλεκτρονικά χρονικά, σύσταση και λειτουργία (μέχρι το 1982) ενός στρατιωτικού ραδιοηλεκτρονικού σταθμού (YENEΔ).³³ Μέχρι περίπου τη δεκαετία του '80, η σημαντική αποχή

στη βιομηχανία, για τα οποία τρέφει ένα είδος «περιφρόνησης», αλλά στελεχώνει τις ανώτατες διευθυντικές θέσεις στον κρατικό μηχανισμό. Βλ. σχετικά P.M. Lewis - J. Booth, *ό.π.*, σ. 12.

32. Αν και η ανάλυση αυτής της διάστασης του κρατισμού δεν είναι δυνατή μέσα στα περιορισμένα πλαίσια του παρόντος άρθρου, θέλουμε εντούτοις να επισημάνουμε ότι η ανάπτυξη και επικράτηση του κρατικού κεφαλαίου σημειώνεται κατεξοχήν σε κοινωνίες με ισχυρό εργατικό κίνημα. Η αναχαίτιση και ενσωμάτωση των λαϊκών αγώνων επιτυγχάνεται σε μεγάλο βαθμό μέσω της θεαματικής διεύρυνσης των αρμοδιοτήτων του κράτους, η οποία όχι μόνο αμβλύνει την αντίθεση κεφαλαίου εργασίας, αλλά ταυτόχρονα μεταμφιέζει τον κεφαλαιοκρατικό έλεγχο της οικονομίας και κοινωνίας σε κοινωνικά «αμερόληπτη», ή ακόμα και «σοσιαλιστική», διαχείριση που ασκείται με γνώμονα το δημόσιο συμφέρον. Σαν αποτέλεσμα, το ρεφορμιστικό εργατικό κίνημα (συνδικάτα) συγκροτούν τα «λαϊκά» στηρίγματα του κρατικού κεφαλαίου – βλ., π.χ., τη στάση της ΠΟΣΠΕΡΤ ως προς τις οικονομικές και διοικητικές ατασθαλίες της ΕΡΤ, στο Π. Διαμαντάκου, «Οι σκοτεινοί δαίδαλοι των καναλιών», *Καθημερινή*, 24.9.89, σ. 14.

33. Η έναρξη τόσο του ραδιοφώνου όσο και της τηλεόρασης είχε αποφασιστεί επί κοινοβουλευτικών κυβερνήσεων, χωρίς όμως να πραγματοποιηθεί. Η απόφαση για τη δημιουργία του ραδιοφώνου είχε ληφθεί το 1929, αλλά ο πρώτος πομπικός εγκαταστάθηκε κι άρχισε να εκπέμπει σχεδόν 10 χρόνια αργότερα, επί της δικτατορίας του Μεταξά. Ο δε σταθμός των «Ενόπλων Δυνάμεων» (μετέπειτα YENEΔ) γεννήθηκε την εποχή του Εμφυλίου Πολέμου, με σκοπό την ψυχαγωγία του «εθνικού στρατού» και την προπαγάνδα, νομιμοποιήθηκε το 1951, και το 1964, με την υποστήριξη του βασιλιά που ανησυχούσε για τον έλεγχο του ΕΙΡ από την Ένωση Κέντρου, ζήτησε από την κυβέρνηση Παπανδρέου την άδεια τηλεοπτικών εκπομπών, χωρίς αποτέλεσμα. Το ΕΙΡ είχε πάρει άδεια δημιουργίας τηλεοπτικού δικτύου ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του '50, αλλά μόλις το χειμώνα του '66 αρχίζει ένα τακτικό πρόγραμμα δίωρης διάρκειας, ενώ ταυτόχρονα ο στρατός δρώντας αυτοβούλως αρχίζει να εκπέμπει και αυτός (3 φορές την εβδομάδα), στις 9 το βράδυ, ώρα που τελειώνουν οι εκπομπές του ΕΙΡ. Όλες αυτές οι κινήσεις είχαν περισσότερο χαρακτήρα προετοιμασίας, καθώς οι Έλληνες άρχισαν να αγοράζουν και να βλέπουν τηλεόραση μετά το στρατιωτικό πραξικόπημα του 1967

από τα κοινωνικά δρώμενα τού (σε παγκόσμιο επίπεδο) ιδιαίτερα αναπτυγμένου και ισχυρού τμήματος του ελληνικού κεφαλαίου (ναυτιλιακό), η σχετική υπανάπτυξη του ιδιωτικού κεφαλαίου στους υπόλοιπους τομείς της ελληνικής οικονομίας (βιομηχανία, γεωργία), καθώς και, αφενός, το καθεστώς «ξένης εξάρτησης και κηδεμονίας» και, αφετέρου, οι έντονες κοινωνικές αντιθέσεις/συγκρούσεις που δημιούργησε αυτή η άνιση ανάπτυξη του ελληνικού καπιταλισμού,³⁴ δεν οδήγησαν μόνο στην ανάπτυξη ενός υπερτροφικού κράτους ως ρυθμιστικού παράγοντα της ελληνικής κοινωνικής και πολιτικής ζωής. Επιπρόσθετα, λόγω των παραπάνω συνθηκών, η στρατιωτικοποίηση της κοινωνίας, η οποία αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό του «ύστερου» καπιταλισμού,³⁵ στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία κατέστη ιδιαίτερα έκδηλη και «ακροαία». Από τη μεταπολίτευση και μετά όμως, καθώς η ελληνική οικονομία και κοινωνία συγκλίνει από πολλές απόψεις ολοένα και περισσότερο με τις δυτικοευρωπαϊκές, το ελληνικό ραδιοτηλεοπτικό πεδίο «εκσυγχρονίζεται», αποτελώντας πλέον μια παραλλαγή του ευρωπαϊκού ραδιοτηλεοπτικού μοντέλου.

(Σ. Κούλογλου, «Η εν πολλαίς αμαρτίαις γεννηθείσα ραδιοτηλεόραση», *Το Βήμα*, 21.4.1987).

34. Η άνιση ανάπτυξη του ελληνικού κεφαλαίου, καθώς και τα κοινωνικά της αίτια και συνέπειες, αναλύονται κατεξοχήν στο έργο του ιστορικού Νίκου Ψυρούκη. Βλ. επίσης Μ. Serafetinidou κ.ά., «The development of Greek shipping capital and its implications for the political economy of Greece», *Cambridge Journal of Economics*, τχ. 5, 1981, σ. 289-310.

35. Κατά τον 20ό αιώνα, και κυρίως μεταπολεμικά, σε όλες τις κοινωνίες η πολεμική βιομηχανία αποτελεί το βασικό μέσο της καπιταλιστικής οικονομικής επέκτασης, οι αμυντικές δαπάνες τείνουν να καταλάβουν την πρώτη θέση στον κρατικό προϋπολογισμό, η επιστημονική και τεχνολογική εξέλιξη σε μεγάλο βαθμό ελέγχεται και κατευθύνεται από στρατιωτικούς οργανισμούς (π.χ. το 1972, το 60% του ποσού που δαπάνησε για έρευνα η RCA προήλθε από το Πεντάγωνο). (Μ. Serafetinidou κ.ά., ό.π., σ. 59). Σε ό,τι αφορά το ραδιοτηλεοπτικό πεδίο, αναφέρουμε ενδεικτικά ότι στις ΗΠΑ, ένα πολύ μεγάλο ποσοστό του ραδιοφωνικού φάσματος είναι για αποκλειστική στρατιωτική χρήση – το ακριβές ποσοστό δεν είναι γνωστό, γιατί είναι απόρρητο, αλλά σύμφωνα με εκτιμήσεις του Herbert Schiller κυμαίνεται μεταξύ 50% και 70% (στο ίδιο, σ. 198).

3. Ο ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΩΝ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ ΚΑΙ ΟΡΓΑΝΙΣΜΩΝ

Ο όρος που πρωτοχρησιμοποιήθηκε στην Αγγλία του 19ου αιώνα για να χαρακτηρίσει την ανάληψη εκ μέρους του κράτους του ελέγχου και της διαχείρισης ενός βιομηχανικού κλάδου (των σιδηροδρόμων) ήταν «κρατικοποίηση» και όχι, όπως μετέπειτα, «εθνικοποίηση» ή «κοινωνικοποίηση», έννοιες που αφήνουν εσφαλμένα να εννοηθεί ότι η κρατική εταιρεία αποτελεί ιδιοκτησία ολόκληρου του «έθνους» ή της «κοινωνίας». Τουναντίον, οι δημόσιες επιχειρήσεις και οργανισμοί αποτελούν καπιταλιστικές επιχειρήσεις, οι οποίες απασχολούν μισθωτή εργασία, παράγουν εμπορεύματα, και ανταγωνίζονται τις ιδιωτικές επιχειρήσεις για ένα μερίδιο της παραγόμενης υπεραξίας, όπως αυτή κατανέμεται μεταξύ των διαφόρων τμημάτων του κεφαλαίου. Αυτό που τις διαφοροποιεί από τις καπιταλιστικές επιχειρήσεις του ιδιωτικού τομέα είναι η συγκεκριμένη μορφή που προσλαμβάνουν στον «δημόσιο» τομέα: πρώτον, η καπιταλιστική ιδιοκτησία, δεύτερον, οι μηχανισμοί ιδιοποίησης της υπεραξίας και, τέλος, τα κέρδη που καρπώνονται οι φορείς του κεφαλαίου.

Στις ιδιωτικές κεφαλαιοκρατικές επιχειρήσεις, η ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής ανήκει σε συγκεκριμένα άτομα – είναι δηλαδή *ιδιωτική ιδιοκτησία με ατομική, προσωποποιημένη και κληρονομική μορφή*, καθώς τα άτομα αυτά μπορούν να κληροδοτήσουν αυτά τα ιδιοκτησιακά τους δικαιώματα και συναφή περιουσιακά στοιχεία στους απογόνους τους. Αντίθετα, η κρατική ιδιοκτησία/έλεγχος των μέσων παραγωγής παραμένει *μεν ιδιωτική*, αλλά ως προς τη *μορφή* της μετασχηματίζεται σε *συλλογική, απρόσωπη και μη κληρονομική*.³⁶ Τα πρώτα δείγματα συλλογικότητας και απροσωπίας στις καπιταλιστικές σχέσεις ιδιοκτησίας εμφανίζονται με την ανάπτυξη των μετοχικών εταιρειών, όπου το κεφάλαιο δεν προσωποποιείται πλέον από άτομα αλλά από ένα θεσμό. Στη συνέ-

36. Η κρατική ιδιοκτησία είναι «ιδιωτική», υπό την έννοια ότι ο έλεγχος των μέσων ανήκει και ασκείται μόνο από μια μερίδα της κοινωνίας (κρατικούς αξιωματούχους/γραφειοκράτες), και όχι από το κοινωνικό σύνολο. Πρβλ. Κ. Καστοριάδης, *ό.π.*, σ. 258: «Το γεγονός της απουσίας της καπιταλιστικής "ατομικής" ιδιοκτησίας δεν παίζει κανένα ρόλο. Η γραφειοκρατία διαθέτοντας συλλογικά τα μέσα παραγωγής, έχοντας πάνω τους το δικαίωμα χρήσης, κάρπωσης και κατάχρησης [...] παίζει σε σχέση με το κοινωνικό κεφάλαιο [...] τον ίδιο ρόλο που παίζουν οι μεγάλοι μέτοχοι μιας εταιρείας έναντι του κεφαλαίου της».

χεια, όταν το κράτος μετασχηματίζεται σε φορέα του κεφαλαίου, αυτός ο συλλογικός και απρόσωπος χαρακτήρας της καπιταλιστικής ιδιοκτησίας γίνεται ακόμα εντονότερος, ενώ ταυτόχρονα προστίθεται και ένα νέο στοιχείο, αυτό της μη κληρονομικότητας. Καθένα στέλεχος του κρατικού μηχανισμού δεν ελέγχει τα μέσα παραγωγής ή τις οικονομικές διαδικασίες ως άτομο, αλλά αποκλειστικά ως μέλος ενός συλλογικού μηχανισμού και ως κάτοχος μιας συγκεκριμένης θέσης εντός αυτού, την οποία δεν έχει δικαίωμα να μεταβιβάσει στους κληρονόμους του. Κάθε στέλεχος δεν αποτελεί παρά ένα «γρανάζι», άλλος μικρό, άλλος μεσαίο, κι άλλος μεγάλο ή «διευθυντικό», αλλά ο καθένας εξίσου αναπόσπαστο «εξάρτημα» του όλου μηχανισμού, και υπ' αυτήν την έννοια, θα μπορούσε κανείς να πει ότι ο έλεγχος ασκείται απ' αυτόν καθαυτόν τον κρατικό μηχανισμό.

Όταν το κρατικό κεφάλαιο αντικαθιστά το ιδιωτικό, διαφοροποιούνται επιπλέον και οι μηχανισμοί ιδιοποίησης της υπεραξίας. Κύριος μηχανισμός ιδιοποίησης εκ μέρους του κράτους τής συνολικά παραγόμενης υπεραξίας είναι η φορολογία, η οποία με τη διεύρυνση του δημόσιου τομέα λαμβάνει –ποσοτικά και ποιοτικά– εντελώς νέες διαστάσεις: άμεσοι και έμμεσοι φόροι, δασμοί, φόροι κληρονομιάς, φόροι ακίνητης περιουσίας, κλπ. – στην περίπτωση της κρατικής ραδιοφωνίας-τηλεόρασης το ανταποδοτικό τέλος, το οποίο κατά διαστήματα αυξάνεται σύμφωνα με τις «ανάγκες» του κάθε οργανισμού.³⁷ Ένας άλλος σημαντικός μηχανισμός ιδιοποίησης του υπερπροϊόντος από το κράτος είναι ο δανεισμός, εσωτερικός ή εξωτερικός, ο οποίος, σε αντίθεση με τη φορολογία, ιδιοποιείται όχι μόνο υπεραξία που παράγεται από τις σημερινές γενιές αλλά και αυτήν που θα παραχθεί από τις μελλοντικές. Μέσω της φορολογίας, του δανεισμού, αλλά και άλλων συναφών κρατικών μέτρων (π.χ. επιχορηγήσεις κρατικών οργανισμών), ουσιαστικά επιτελείται μια αναδιανομή της συνολικής υπεραξίας εις όφελος του κρατικού κεφαλαίου. Με άλλα λόγια, το κρατικό κεφάλαιο δεν ιδιοποιείται απλά και μόνο την υπεραξία που παρήχθη κατά τη διάρκεια της παραγωγικής διαδικασίας των δικών του (δηλαδή

37. Λόγου χάριν, το ανταποδοτικό τέλος του BBC αυξήθηκε δύο φορές κατά τη δεκαετία του '50, τρεις του '60, και πέντε φορές στη δεκαετία του '70, ενώ υπερδιπλασιάστηκε μεταξύ 1977 και 1981 και μεταξύ 1984 και 1996 (J. Tunstall, *The Media in Britain*, Constable, Λονδίνο 1983, σ. 37, και *Sunday Times*, 13.11.88 και 1.9.96).

των δημόσιων παραγωγικών) επιχειρήσεων, αλλά κυρίως υφαρπάζει υπεραξία που παρήχθη υπό τη διεύθυνση του ιδιωτικού κεφαλαίου, δηλαδή από μισθωτή εργασία που απασχολείται σε ιδιωτικές επιχειρήσεις.³⁸ Το γεγονός ότι πολλές δημόσιες επιχειρήσεις πραγματοποιούν ζημιές και όχι κέρδη, δεν αποτελεί απόδειξη του μη κεφαλαιοκρατικού τους χαρακτήρα. Τα αίτια αυτής της τάσης των δημόσιων επιχειρήσεων να δημιουργούν ελλείμματα και χρέη θα μας απασχολήσει στην επόμενη ενότητα. Εδώ θέλουμε μόνο να τονίσουμε ότι η σημαντική διαφορά μεταξύ μιας ζημιογόνου επιχείρησης του δημόσιου τομέα και μιας του ιδιωτικού είναι ότι ενώ στην περίπτωση της τελευταίας οι ιδιοκτήτες της χάνουν ένα μέρος του κεφαλαίου τους ή οδηγούνται σε πτώχευση, το κεφάλαιο της ζημιογόνου δημόσιας επιχείρησης «ανακατασκευάζεται».³⁹ Αυτό σημαίνει ότι ένα μεγάλο μέρος του χρέους της «διαγράφεται», δηλαδή μεταφέρεται από τη συγκεκριμένη επιχείρηση στον συλλογικό καπιταλιστή, στο κράτος, το οποίο αναλαμβάνει να καλύψει το διαγραφέν χρέος είτε με κονδύλια του κρατικού προϋπολογισμού είτε με δανεισμό, ή με ανατίμηση των τιμών των προϊόντων που αυτή παράγει.⁴⁰ Εν ολίγοις, ο συλλογικός χαρακτήρας της ιδιοκτη-

38. Αυτή η διαδικασία αναδιανομής της υπεραξίας μεταξύ των διαφόρων κεφαλαίων δεν εμφανίζεται βέβαια για πρώτη φορά με την ανάπτυξη του κρατικού κεφαλαίου. Σε όλη την ιστορική πορεία του καπιταλισμού, ο ανταγωνισμός μεταξύ των τμημάτων του κεφαλαίου με σκοπό την επιδίωξη κέρδους σημαίνει ότι ανά πάσα στιγμή ένα τμήμα του κεφαλαίου ή μεμονωμένο κεφάλαιο μπορεί να ιδιοποιείται υπεραξία που έχει παραχθεί υπό τη διεύθυνση άλλων τμημάτων του κεφαλαίου ή μεμονωμένων κεφαλαίων. Σε ό,τι αφορά το ιδιωτικό κεφάλαιο, η διαδικασία αυτή συντελείται κατά κύριο λόγο διαμέσου των μηχανισμών της καπιταλιστικής αγοράς, οι οποίοι ανταμείβουν με υψηλότερα κέρδη (δηλαδή ιδιοποίηση μεγαλύτερου μεριδίου της συνολικής υπεραξίας) την ορθολογική οικονομική διαχείριση ή/και την τεχνολογική καινοτομία, και κυρώνουν τη σπάταλη χρήση διαθέσιμων πόρων ή/και την τεχνολογική στασιμότητα/καθυστέρηση. Αντίθετα, η αναδιανομή της συνολικής υπεραξίας υπέρ του κρατικού κεφαλαίου επιτυγχάνεται εκτός της αγοράς, μέσω εξωοικονομικών μηχανισμών (φορολογία, δανεισμός, επιχορηγήσεις, κλπ.): η κρατική «βούληση», ή όπως αποκαλείται στη λαϊκή παράδοση το «κρατικό φιρμάνι», αντικαθιστά τη χείρα της αγοράς.

39. A. Buick - J. Crump, *ό.π.*, σ. 33-34.

40. Π.χ. η ΕΡΤ ήταν πάντα ένας οργανισμός υπερχρεωμένος – ο δείκτης δάνεια προς ίδια κεφάλαια από 4% το 1992 έφτασε στο 159% το '97 (*Καθημερινή*, 28.2.98, σ. 22), και τα χρέη της τα 35 δις δρχ. Η επιβίωση της οφείλεται στις «κατά καιρούς επιδοτήσεις, τα δάνεια από τις ξένες τράπεζες με κρατική εγγύηση και τις αυξήσεις του ανταποδοτικού τέλους» (*Καθημερινή*, 30.1.2000, σ. 76). Βλ. επίσης την Έκθεση (1991) του BBC για την ΕΡΤ: «Η γυμνή πραγματικότητα είναι ότι η

σίας τους και η «εξωοικονομική βία» της κρατικής βούλησης («μεταφορά» υπεραξίας μέσω μηχανισμών που παρακάμπτουν τους νόμους της αγοράς) είναι οι παράγοντες που κατεξοχήν καθιστούν δυνατή την «αθανασία» των ζημιογόνων επιχειρήσεων του κρατικού κεφαλαίου.

Τέλος, η μορφή υπό την οποία η υπεραξία μεταφράζεται σε «κέρδη» ή «προσωπικά οφέλη» για τους κρατικούς λειτουργούς που την ιδιοποιούνται ως συλλογικοί ιδιοκτήτες των κρατικοποιημένων μέσων παραγωγής είναι πολύ διαφορετική απ' ό,τι στον ιδιωτικό τομέα. Σε ό,τι αφορά τους ιδιώτες καπιταλιστές, οι προνομιούχες οικονομικές τους απολαβές απορρέουν από τα κέρδη που πραγματοποιούν οι επιχειρήσεις τους. Τουναντίον, στον δημόσιο τομέα πολλές επιχειρήσεις ή οργανισμοί δεν πραγματοποιούν κέρδη, ή, ακόμα κι όταν πραγματοποιούν, αυτά δεν τα καρπούνται προσωπικά οι φορείς της κρατικής ιδιοκτησίας, δηλαδή οι κρατικοί λειτουργοί, καθώς είναι όλοι ανεξαιρέτως «μισθοσυντηρητοι». Και τα δύο αυτά φαινόμενα μοιάζει να επιβεβαιώνουν το μη καπιταλιστικό χαρακτήρα των δημόσιων επιχειρήσεων και οργανισμών, όμως τα φαινόμενα εξαπατούν.

Στις επιχειρήσεις που ελέγχονται από το ιδιωτικό κεφάλαιο, οι παραδοσιακές μέθοδοι λογιστικής που χρησιμοποιούνται στην οικονομική διαχείριση αυτών των επιχειρήσεων διαφοροποιούν με σαφήνεια τα ποσά που αναφέρονται στον τζίρο της επιχείρησης, απ' αυτά που αντιπροσωπεύουν τις δαπάνες της, και επομένως μπορούν και καταγράφουν τα όποια κέρδη έχουν πραγματοποιηθεί. Τα κέρδη αυτά ανήκουν στους ιδιοκτήτες τους, οι οποίοι κατά κανόνα το μεγαλύτερο μέρος απ' αυτά είναι βέβαιοι αναγκασμένοι να το επανεπενδύσουν στην επιχείρηση, προκειμένου αυτή να επι-

ΕΡΤ είναι ουσιαστικά χρεοκοπημένη [...] ο προϋπολογισμός της δεν ισοσκελιζεται, και χρειάζονται χρήματα της κυβερνήσεως, προερχόμενα από το φορολογούμενο πολίτη, για να καλυφθεί το κενό [...] Η ΕΡΤ έχει επιβιώσει οικονομικά μέχρι τώρα με τη βραδεία αποπληρωμή των χρεών που οφείλει – κι αυτή είναι μια τακτική που δεν έχει συμβάλει καθόλου στη διεθνή ή και την στο εσωτερικό φήμη της...» (ERT/BBC, *ERT '91. A study commissioned by Greek Broadcasting from the BBC*, Ιούνιος 1991, 3 και 5). Αλλά και το BBC, σύμφωνα με μια εσωτερική εμπιστευτική έκθεση, το 1993 θα αντιμετώπιζε έλλειμμα 100 εκατομμυρίων λιρών, εκτός κι αν προέβαινε σε εκτεταμένες περιοχές θέσεων εργασίας και υπεργολαβίες των υπηρεσιών του, ενώ τα δάνεια του Οργανισμού έφθαναν τα 180 εκατ. λίρες (*Sunday Times*, 17.5.1992 και 30.4.95).

βιώσει μέσα στο ανταγωνιστικό περιβάλλον της αγοράς, αλλά τα υπόλοιπα κέρδη μπορούν και τα χρησιμοποιούν για την προσωπική τους κατανάλωση. Στο πλαίσιο της παρούσας συζήτησης θα χρησιμοποιήσουμε τον όρο «*επιχειρησιακά κέρδη*» για να αναφερόμαστε στα κέρδη μιας κεφαλαιοκρατικής επιχείρησης που επενδύονται παραγωγικά, και τον όρο «*προσωπικά κέρδη*» γι' αυτά που καρπώνεται ο ιδιοκτήτης (ή οι ιδιοκτήτες) της για καθαρά προσωπικές χρήσεις και ανάγκες. Στην περίπτωση των δημόσιων επιχειρήσεων και οργανισμών, οι δαπάνες και τα κέρδη κατ' ουδένα τρόπο δε διαφοροποιούνται με την ίδια σαφήνεια, στο βαθμό που ένα μέρος αυτού που ειθισται να λογίζεται ως «*δαπάνες*» στην πραγματικότητα αποτελεί καλυμμένα «*προσωπικά κέρδη*» αυτών που συλλογικά τις ελέγχουν.⁴¹ Τα «*προσωπικά κέρδη*» κάθε κρατικού στελέχους αφορούν καταρχήν ή πρωτίστως το μισθό του,⁴² και επιπρόσθετα τις έκτακτες απολαβές, επιδόματα, «*προνόμια*» ή «*τυχερά*» της θέσης του (π.χ. δωρεάν ταξίδια, γεύματα, αυτοκίνητα, κλπ.),⁴³

41. Είναι γεγονός ότι και στις ιδιωτικές επιχειρήσεις, για φορολογικούς λόγους, ένα μέρος των «*προσωπικών κερδών*» των ιδιοκτητών τους λογιστικά καταγράφονται ως δαπάνες (αυτοκίνητα, ταξίδια, κλπ.). Με τη διαφορά, όμως, ότι, αφενός, υπάρχει πλήρης επίγνωση εκ μέρους της ιδιοκτησίας ότι οι «*δαπάνες*» αυτές στην πραγματικότητα αποτελούν «*προσωπικά κέρδη*» και, αφετέρου, η πρακτική αυτή καλύπτει ένα μέρος μόνο των συνολικών «*προσωπικών κερδών*» τους. Αντίθετα, στο δημόσιο τομέα, το σύνολο των «*προσωπικών κερδών*» των στελεχών τους καταγράφονται ως δαπάνες και γίνονται αντιληπτά ως δαπάνες.

42. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι στην Ελλάδα, σύμφωνα με την πρόσφατη μελέτη του ΚΕΠΕ, *Διανομή, Αναδιανομή, Φτώχεια*, κατά την περίοδο 1981-94 οι μισθοί των δημόσιων υπαλλήλων (στενός δημόσιος τομέας) ήταν διπλάσιοι (1981-1990) ή αρκετά υψηλότεροι (1991-96) των αποδοχών των απασχολούμενων στον ιδιωτικό βιομηχανικό τομέα. Οι δε αμοιβές στις ΔΕΚΟ αυξήθηκαν σταθερά σε σχέση με το μισθό των υπολοίπων δημοσίων υπαλλήλων, σε σχέση δε με τις αποδοχές των εργαζομένων στην ιδιωτική βιομηχανία ήταν κατά κανόνα διπλάσιες, και σε ορισμένα έτη ή ΔΕΚΟ τριπλάσιες (*Καθημερινή*, 11.6.2000, σ. 70). Βλ. επίσης τις κατά 30% μισθολογικές αυξήσεις που έδωσαν στους εαυτούς τους το 1988 ο Διευθυντής, Αναπληρωτής Διευθυντής και Πρόεδρος του ΒΒC, καθώς και 2.000 λίρες «*μπόνους*», δωρεάν ιδιωτική ασφάλεια υγείας (BUPA), και τη χρήση αυτοκινήτου σε 140 διευθυντικά στελέχη του, ενώ προσέφεραν μία (κάτω του πληθωρισμού) 7% μισθολογική αύξηση στους 18.000 εργαζόμενους στον Οργανισμό, απορρίπτοντας (παρά τις απεργιακές κινητοποιήσεις των τελευταίων) το αίτημά τους για μια αύξηση της τάξεως του 16% (R. Harris, «In bitterness, here is the news», *Sunday Times*, 23.4.89).

43. Το 1994, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις των συνδικαλιστικών οργανώσεων των 21.000 εργαζομένων (δημοσιογράφων και τεχνικών) στο ΒΒC, αυτές οι έκτακτες απολαβές και επιδόματα πρόσθεταν μέχρι και 80 λίρες την εβδομάδα στους

τη βελτίωση των συνθηκών εργασίας του (π.χ. πρόσληψη βοηθητικού προσωπικού ή «υφισταμένων», δαπάνες για πολυτελή γραφεία και υλικοτεχνικό εξοπλισμό, κλπ.), και τέλος, τις δυνατότητες άσκησης πατρωνίας μέσα και έξω από τον κρατικό μηχανισμό.⁴⁴ Η πραγματοποίηση όλων των παραπάνω «προσωπικών κερδών» βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με τον συνολικό προϋπολογισμό της δημόσιας επιχείρησης, διότι ο προϋπολογισμός είναι αυτός που καλύπτει, και καταγράφει, ως δαπάνες όλα τα παραπάνω «προσωπικά κέρδη» των στελεχών της.⁴⁵ Αυτός είναι και

μισθούς τους, και συμπεριλάμβαναν, μεταξύ άλλων, τα ακόλουθα επιδόματα: 65 λίρες (κάθε δύο χρόνια) σε δημοσιογράφους που κάνουν εξωτερικό ρεπορτάζ για την αγορά αδιάβροχου, 75 λίρες για νιόπαντρους, 30 λίρες για την αγορά παπουτσιών με κρεπ σόλες, 233 λίρες (κάθε τρία χρόνια) για την αγορά βραδινού ενδύματος, 5 λίρες την εβδομάδα για την αγορά εφημερίδων, 3.176 λιρών ετησίως για τις υπερωρίες των δημοσιογράφων που καλύπτουν τις εργασίες του Κοινοβουλίου, κλπ. (*Sunday Times*, 12.6.94, σ. 5). Για δε τους ξένους ανταποκριτές του Οργανισμού, τα επιδόματα ήταν ακόμα πιο γενναιόδωρα, καθώς συχνά διπλασιάζαν τους μισθούς τους: 9.000 λίρες ετησίως για τα δίδακτρα παιδιών που έμεναν εσωτερικά σε σχολεία στην Αγγλία, πολλές χιλιάδες λίρες για εκτός έδρας δαπάνες συν παροχή δωρεάν κατοικίας, αυτοκινητίου, ιατρικής περίθαλψης, καλωδιακής τηλεόρασης, τηλεφώνου, υπηρετικού προσωπικού, κ.ά. (*Sunday Times*, 8.1.95).

44. Για παράδειγμα, ο Bob Pugh, γενικός διευθυντής του Τμήματος «Διοίκησης και Διαχείρισης Εγκαταστάσεων» του BBC Television, ο επονομαζόμενος «βασιλεύς των συμβάσεων», ήταν υπεύθυνος να αποφασίζει ποιοι «ιδιώτες» θα υπογράψουν συμβάσεις με το BBC για την εκτέλεση έργου εντός του Οργανισμού – μια αρμοδιότητα της οποίας η σημασία μεγάλωνε καθώς προχωρούσε η ιδιωτικοποίηση επιμέρους εσωτερικών υπηρεσιών του BBC (π.χ., μεταφορές υλικού, ταξίδια προσωπικού, καθαριότητα, ασφάλεια). Τον Ιούνιο του 1993 η Διεύθυνση του BBC διέταξε διοικητική εξέταση ως προς τις δραστηριότητες του Pugh (αλλά και άλλων ανώτατων στελεχών του Τμήματός του), καθώς υπήρξαν κατηγορίες ότι όχι μόνο εκμεταλλευόταν τη θέση του για να εξυπηρετεί τα επιχειρηματικά συμφέροντα ενός δικτύου ιδιωτικών εταιρειών, αλλά και ότι χρησιμοποιούσε την υποδομή και το προσωπικό του Οργανισμού για να προωθηθούν για λογαριασμό κοινοπραξίας (η οποία περιελάμβανε ιδιωτικές εταιρείες στις οποίες το BBC ανέθετε υπεργολαβίες) συμβόλαια αξίας 400 εκατ. λιρών στη Νιγηρία και στη Μέση Ανατολή (*Sunday Times*, 6.6.93 και 13.6.93).

45. Για παράδειγμα, το μεγαλύτερο μέρος του «κόστους» λειτουργίας της EPT αποτελεί το «κόστος» μισθοδοσίας, κι αυτό επειδή το 1/3 του προσωπικού της (σύμφωνα με τον τελευταίο νόμο για την πρόωση συνταξιοδότηση ή έξοδου του) είναι πλεονάζον – δηλ. αργόμισθοι – και πρέπει σταδιακά να εξέλθει (*Καθημερινή*, 30.1.2000, σ. 76). Παρόμοια εικόνα παρουσίαζε και το BBC, για το οποίο από τα μέσα της δεκαετίας του '80 και μετά είχε επανειλημμένα υποστηριχθεί ότι περίπου το 1/3 του προσωπικού του είναι πλεονάζον, και του οποίου οι παραγωγοί

ο λόγος για τον οποίο, ενώ η μεγιστοποίηση του κέρδους αποτελεί το βασικό κίνητρο ή στόχο των ιδιωτικών επιχειρήσεων, στην περίπτωση των δημόσιων επιχειρήσεων και οργανισμών, όπως οι νεοφιλελεύθεροι θεωρητικοί έχουν σωστά επισημάνει, η μεγιστοποίηση του προϋπολογισμού λειτουργεί ως η αντίστοιχη κινητήρια δύναμη.

Συμπερασματικά, το γεγονός ότι το καπιταλιστικό «κέρδος», δηλαδή οι προνομιούχες οικονομικές απολαβές αυτών που προσωποποιούν το κρατικό κεφάλαιο δε λαμβάνουν τη μορφή των απολαβών (κέρδος, πρόσδοδος, τόκος, μέρισμα) των φορέων του ιδιωτικού κεφαλαίου, δεν καθιστά τους κρατικούς οργανισμούς «μη κερδοσκοπικούς» (παρά μόνο υπό μια εξαιρετικά στενή έννοια του όρου). Όπως παρατηρεί ο Μίλμπαντ,⁴⁶ για τα στελέχη του

«το κράτος [...] είναι η πηγή υψηλών μισθών, κοινωνικού γοήτρου, προνομίων, καθώς και πρόσβασης σε καλοπληρωμένες και επιθυμητές θέσεις εκτός του κρατικού μηχανισμού. Κι αυτό δεν ισχύει μόνο γι' αυτά τα άτομα που βρίσκονται στο καθαυτό κέντρο της διαδικασίας λήψης αποφάσεων, αλλά και για τα χιλιάδες άτομα στα ανώτερα κλιμάκια του κράτους [...] – κι αυτό όχι μόνο στα υπουργεία, αλλά επίσης στα αναρίθμητα διοικητικά και άλλα συμβούλια, επιτροπές, και λοιπά δημόσια σώματα. Τα άτομα αυτά συγκροτούν μια “κρατική αστική τάξη”, συνδεδεμένη με αυτούς που ελέγχουν τις μεγάλες καπιταλιστικές επιχειρήσεις αλλά και ξεχωριστή απ' αυτούς».

4. ΓΡΑΦΕΙΟΚΡΑΤΙΚΗ ΙΔΙΟΤΕΛΕΙΑ ΚΑΙ ΑΝΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

Ως φορέας της κεφαλαιακής σχέσης, το κράτος λειτουργεί με πιο ιδιοτελή και λιγότερο αποτελεσματικό τρόπο από τον παραδοσιακό της φορέα, δηλαδή το ιδιωτικό κεφάλαιο. Μέσα στα πλαίσια της αγοράς, η κινητήρια δύναμη του καπιταλισμού, δηλαδή το κίνητρο του κέρδους, από ατομικό συμφέρον τού κάθε ιδιώτη επιχειρηματία μετατρέπεται σε κεντρικό μοχλό της οικονομικής ανάπτυ-

προγραμμάτων ελαφράς ψυχαγωγίας, τέχνης και μουσικής συνήθιζαν να καυχούνται για τους «γενναιόδωρους» προϋπολογισμούς τους (*Sunday Times*, 13.1.2000, σ. 5).

46. R. Miliband, *Class Power and State Power*, Verso, Λονδίνο 1983, σ. 70.

ξης και κοινωνικής εξέλιξης της αστικής κοινωνίας, διότι ο ελεύθερος ανταγωνισμός μεταξύ των αντιτιθέμενων «ατομικών» συμπερόντων οδηγεί στον τεχνολογικό εκσυγχρονισμό, ο οποίος σημαίνει άνοδο της παραγωγικότητας και, συνακόλουθα, αύξηση του υπερπροϊόντος. Επιπλέον, το κερδοσκοπικό κίνητρο των ιδιωτικών επιχειρήσεων επιβάλλει μια αδιάκοπη προσπάθεια περιορισμού των εξόδων και αποφυγής κάθε άσκοπης δαπάνης, και γενικότερα την πλέον «ορθολογική» ή αποτελεσματική από τη σκοπιά κόστους/παραγωγικότητας χρήση υλικών και ανθρώπινων πόρων, διαφορετικά κινδυνεύει όχι μόνο η κερδοφορία τους, αλλά αυτή καθαυτή η επιβίωσή τους εντός ενός ανταγωνιστικού περιβάλλοντος.⁴⁷ Αντίθετα, στο δημόσιο τομέα, το γεγονός ότι το κράτος συγκροτείται θεσμικά και δρα οργανωτικά ως μια γραφειοκρατία, σε συνδυασμό με τη (μερική ή πλήρη) αναστολή των μηχανισμών της αγοράς που συνεπάγεται ο κρατισμός, αναιρεί αυτόν τον «εκσυγχρονιστικό» και «ορθολογικό» χαρακτήρα ή ρόλο του κεφαλαίου, καθιστώντας τη σπατάλη, την αναποτελεσματικότητα, τον παρασιτισμό και τη διαφθορά ενδημικά φαινόμενα των δημόσιων επιχειρήσεων και οργανισμών.

Η εγγενής τάση των στελεχών κάθε γραφειοκρατίας να ιδιοποιούνται και να σφετερίζονται την εξουσία «προς ίδιον όφελος» είχε αποτελέσει αντικείμενο συζήτησης από τα τέλη κιόλας του 18ου αιώνα. Για παράδειγμα, το 1764 ο βαρώνος φον Γκρμι σε μια επιστολή του στον Ντιντερό παραπονιόταν ότι το σύνολο των γραφειοκρατών δεν υπάρχουν «για να εξυπηρετούν το δημόσιο συμφέρον, αλλά τουναντίον, το δημόσιο συμφέρον μοιάζει να υφίσταται προκεκλιμένους να μπορούν να δημιουργούνται γραφειοκρατικές θέσεις».⁴⁸ Το 1843, στην *Κριτική της χειγκελιανής φιλοσοφίας του δικαίου* ο Μαρξ αναλύει το φαινόμενο της κρατικής γραφειοκρατίας ως μια «αυτάρχη συντεχνία», ενώ σε μεταγενέστερα έργα χα-

47. Η συγκέντρωση του κεφαλαίου, και η συνακόλουθη ανάπτυξη ολιγοπωλιακού ή μονοπωλιακού τύπου επιχειρήσεων στον «ύστερο» καπιταλισμό (20ός αιώνας) δεν εξαλείφει τον «ελεύθερο ανταγωνισμό», αλλά τον μετατρέπει από ανταγωνισμό μεταξύ προϊόντων σε ανταγωνισμό μεταξύ κεφαλαίων (βλ. και παραπάνω σημ. 38). Παρόμοια, η «εκ των άνω» διαμόρφωση της προσφοράς, της ζήτησης (μάρκετινγκ/διαφήμιση), και των τιμών υπονομεύει τους μηχανισμούς της αγοράς, αλλά δεν τους καταργεί.

48. M. Krygier, «State and bureaucracy in Europe the growth of a concept», στο E. Kamenka - M. Krygier, *Bureaucracy: The Career of a Concept*, Edward Arnold, Λονδίνο 1979, σ. 22.

ρακτηρίζει τους γραφειοκράτες ως κατ' ουσίαν «όργανα του κεφαλαίου», οι οποίοι όμως ταυτόχρονα δεν παύουν να «πασχίζουν για δική τους εξουσία», να «επιδιώκουν τα δικά τους ιδιαίτερα συμφέροντα», να συμπεριφέρονται σαν ιδιωτικός ιδιοκτήτης έναντι των δημόσιων πόρων, και από φαινομενικά «υπηρέτες της κοινωνίας» να μεταμορφώνονται σε «αφέντες» της.⁴⁹ Στον 20ό αιώνα, ο Βέμπερ θα επισημάνει την τάση κάθε γραφειοκράτη να ενισχύσει και να επεκτείνει την εξουσία του, ενώ μεταπολεμικά, πλήθος μελετητών –από τους μεταβεμπεριανούς κοινωνιολόγους (Merton, Selznick, Blau, Gouldner, Crozier, κ.ά.) ως τους νεοφιλελεύθερους θεωρητικούς (Von Mises, Freedman, Niskanen, Downs, κ.ά.)– θα συνδέσουν την έννοια της γραφειοκρατίας με «την οργανωτική κατάσταση κατά την οποία τα κατεστημένα συμφέροντα του συντεχνιακού σώματος των διευθυντικών στελεχών υπερισχύουν των στόχων που ο συγκεκριμένος γραφειοκρατικός οργανισμός υποτίθεται ότι ικανοποιεί».⁵⁰ Τα συντεχνιακά αυτά συμφέροντα αφορούν στη διατήρηση της θέσης τους, στην προαγωγή τους, στη βελτίωση των συνθηκών εργασίας τους, στην κατοχύρωση και αύξηση των οικονομικών και άλλων προνομίων τους, κλπ.

Η ανάλυση αυτής της εγγενούς ιδιότητας των φορέων της γραφειοκρατίας, ειδικά σε ό,τι αφορά τα κοινωνικά της αίτια, υπερβαίνει τα όρια του παρόντος άρθρου.⁵¹ Αυτό που θέλουμε εδώ να τονίσουμε είναι ότι στην κρατική ραδιοφωνία-τηλεόραση, όπως σε κάθε οργανισμό ή επιχείρηση του δημόσιου τομέα, τα στελέχη της υιοθετούν στρατηγικές και προβαίνουν σε ενέργειες οι οποίες τείνουν να μετατρέπουν τους κρατικούς ραδιοτηλεοπτικούς οργανισμούς σε «μια λέσχη που πρωτίστως εξυπηρετεί αυτούς που απασχολεί»,⁵² με αποτέλεσμα τα γνωστά και πολυσυζητημένα προβλήματα κακής διαχείρισης χρημάτων, πόρων και ανθρώπινου δυναμικού. Σε όλες ανεξαιρέτως τις ευρωπαϊκές κοινωνίες τα κρατικά ρα-

49. Βλ. ενδεικτικά τα έργα του Κ. Μαρξ, *Η 18η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη*, και *Ο Εμφύλιος Πόλεμος στη Γαλλία*, καθώς και τον Πρόλογο του Ένγκελς στην τρίτη γερμανική έκδοση (1891) του τελευταίου.

50. A.J. Matejko, *The Self-Defeating Organization. A Critique of Bureaucracy*, Praeger, Νέα Υόρκη 1986, σ. 231.

51. Η ανάλυση της γραφειοκρατίας ως ένα πολυδιάστατο και αντιφατικό κοινωνικό φαινόμενο, καθώς και η διττή κίνησή της μέσα στον ιστορικό χρόνο και κοινωνικό χώρο, αποτελεί το αντικείμενο της μελέτης μας. *Το φαινόμενο της γραφειοκρατίας. Τόμος Α. Ή γραφειοκρατικοποίηση της κοινωνίας* (υπό έκδοση).

52. Βλ. ERT/BBC, ERT '91, σ. 1.

διοτληοπτικά μέσα πάσχουν από φαινόμενα αλόγιστης σπατάλης, ελλειμματικών προϋπολογισμών, πλεονάζοντος προσωπικού και διοικητικής ακαμψίας.⁵³ Αυτή η αναποτελεσματική λειτουργία τους είναι απόρροια μιας σειράς γραφειοκρατικών πρακτικών στις οποίες καταφεύγουν τα στελέχη τους, όπως και όλοι οι κρατικοί αξιωματούχοι και δημόσιοι λειτουργοί, προκειμένου να διαφυλάξουν τη θέση τους και να βελτιώσουν τα προσωπικά τους οφέλη και συντεχνιακά προνόμια. Συγκεκριμένα, η τυπολατρία, και τα συναφή φαινόμενα των ατέρμονων διαδικασιών/διατυπώσεων, της αναβλητικότητας και απραγίας, προστατεύει τον γραφειοκράτη από τυχόν «εσφαλμένες» κινήσεις και πρωτοβουλίες και τη συνακόλουθη δυσμενή κρίση των προϊσταμένων του, ενώ ταυτόχρονα διακιάώνει την ύπαρξη πολλών ουσιαστικά αργόμισθων στελεχών.⁵⁴

53. Βλ. π.χ. την Έκθεση (1991) του αγγλικού Υπουργείου Εσωτερικών (Baker Report) για την οικονομική διαχείριση του BBC, και τη σχετική μελέτη της εταιρείας Price Waterhouse για τα οικονομικά και διοικητικά προβλήματα του Οργανισμού (*Sunday Times*, 13.1.1991, σ. 5), καθώς και τις δηλώσεις ενός ανώτατου διευθυντικού στελέχους του BBC ότι αυτό διοικείται «όπως η σοβιετική οικονομία. Γίνεται κακή κατανομή πόρων, και δεν υπάρχουν κίνητρα παραγωγικότητας» (*Sunday Times*, 3.11.91, σ. 9). Βλ. επίσης την Έκθεση για την ΕΡΤ των Ορκωτών Λογιστών για το 1990, η οποία αναφέρεται σε πλήθος περιστατικών κακής οικονομικής διαχείρισης και διοικητικών παραλείψεων, όπως π.χ. το άπαικτο πρόγραμμα που διέθετε η ΕΡΤ αξίας 690 εκατ. δρχ. που παρέμενε αναπόσβεστη, ενοικιάσεις τηλεοπτικών προγραμμάτων ένα μεγάλο μέρος των οποίων παρέμενε κι αυτό άπαικτο, τη μη απογραφή όλων των μηχανημάτων, απώλειες, κλοπές και καταστροφές μηχανημάτων και υλικού, κλπ.

54. Η Έκθεση *Αναδιοργάνωσης της ΕΡΤ* (Ιούλιος 1992) της εταιρείας Ernst & Young αναφέρει μεταξύ άλλων «τη σχολαστικότητα στην τήρηση των τυπικών διαδικασιών» και την «αποφυγή ανάληψης πρωτοβουλίας και ευθυνών από τα στελέχη» (στο Σ. Παπαθανασόπουλος, *ό.π.*, 1994, σ. 266). Σε παρόμοιες επισημάνσεις προβαίνει και η Έκθεση του BBC για την ΕΡΤ, η οποία αναφέρεται στη «δημοσιονομικά αλλοιωτική ατμόσφαιρα, με τους τόμους των κανονισμών [...] Σήμερα είναι πάρα πολλές οι ασήμαντες λεπτομέρειες που αναφέρονται πάρα πολύ υψηλά στην ιεραρχία ή καθυστερούν λόγω του κανόνα της γραφειοκρατίας που διασφαλίζει ότι κανένας δε φαίνεται υπεύθυνος για τίποτα και ίσως βρεθεί κατηγορούμενος αν τα πράγματα δεν πάνε καλά [...] Δεν μπορούμε να πιστέψουμε ότι είναι λογικό το κόστος, σε χρόνο ή και χρήμα, που συνεπάγεται η ύπαρξη ατόμων τα οποία με την υπογραφή ή τη σφραγίδα τους εξουσιοδοτούν την πληρωμή λογαριασμών για μικρές δαπάνες [...] Παρατηρήθηκε συχνά το φαινόμενο νέου σχετικά υλικού, ειδικότερα μηχανημάτων μαγνητοσκόπησης, που έμενε αμεταχειρίστο λόγω της ελλείψεως εξαρτημάτων ή ανταλλακτικών. Όταν ερευνήσαμε το θέμα, διαπιστώσαμε ότι η έλλειψη ανταλλακτικών αποδιδόταν πάντα στη διαδικασία με την οποία αυτά τα ανταλλακτικά μπορούν να παραγγελθούν, μόνο δηλαδή μέσω

Ο φατριασμός είναι αποτέλεσμα της ατέρμονης πάλης μεταξύ των γραφειοκρατών για δύναμη (και μέσω αυτής για ένα μεγαλύτερο μερίδιο των υφιστάμενων απολαβών και προνομίων), η οποία οδηγεί σε ανορθόδοξες συναλλαγές και σε πολύπλοκες και συνεχώς μεταβαλλόμενες «ανίερές» συμμαχίες και ομαδοποιήσεις (φατρίες), καταποντίζοντας κάθε έννοια υπηρεσιακής νομιμοφροσύνης και οργανωτικής ευταξίας.⁵⁵ Η *αλαζονεία* που επιδεικνύει κάθε γραφειοκρατία προς το κοινό της ή τον «έξω κόσμο», η άλλη όψη της οποίας είναι η εσωστρέφεια και η κοινωνική της «μόνωση», εκφράζει την αίσθηση ή πεποίθηση των στελεχών της ότι απαρτίζουν ένα «ιδιαίτερο» και «ανώτερο» (λόγω εξειδικευμένων γνώσεων ή/και συσσωρευμένης πείρας)⁵⁶ κοινωνικό σώμα. Αυτό το γραφειοκρατικό *esprit de corps* τούς συσπειρώνει ενάντια σε κάθε «εξωτερική» παρέμβαση ή έλεγχο των δραστηριοτήτων τους.⁵⁷ Ο πα-

της κεντρικής υπηρεσίας προμηθειών, και στο γεγονός ότι αυτές οι παραγγελίες μπορούν να δοθούν μετά από εξασφάλιση πολλαπλών εγκρίσεων. Για ένα ανταλλακτικό που κοστίζει πάνω από 1000 δρχ. πρέπει ένα τυπικό έντυπο «Αιτήσεως Προμηθειών» να πάρει επτά υπογραφές πριν να μπορεί να δοθεί η παραγγελία στον προμηθευτή [...] Είδαμε να στέκουν αμεταχείριστα συστήματα αξίας μεγαλύτερης των 500 εκατ. δρχ. εν αναμονή των ανταλλακτικών τους. Η επιμονή για τη συγκέντρωση όλων αυτών των υπογραφών δείχνει μόνη της τον τρόπο με τον οποίο δαπανηρές ανθρωποώρες σπαταλούνται άκαρπα» (ERT/BBC, *ERT '1991*, σ. 36-39, και Παράρτημα Ζ).

55. Το 1991, ένας πρώην διευθυντής οικονομικών του BBC δήλωσε ότι τα διευθυντικά στελέχη ξοδεύουν τον ίδιο χρόνο πολεμώντας ο ένας τον άλλον όσο και ασκώντας τα διοικητικά τους καθήκοντα και αναφέρθηκε, επίσης, στον συνεχή ανταγωνισμό και έλλειψη συνεργασίας μεταξύ των διαφόρων Τμημάτων του Οργανισμού (*Sunday Times*, 13.1.1991, σ. 5). Την ίδια εικόνα εσωτερικής διάσπασης παρουσιάζει και η ελληνική ΕΡΤ: «Τα τηλεοπτικά κανάλια ΕΤ1 και ΕΤ2 σαφώς ενδιαφέρονται περισσότερο για τον μεταξύ τους συναγωνισμό παρά για να συνδιασθούν προκειμένου να αντιμετωπίσουν τους ιδιωτικούς ανταγωνιστές τους [...] προγραμματίζουν ανεξάρτητα το ένα από το άλλο, και συναγωνίζονται ακόμα και για την αγορά ξένων προγραμμάτων. Πρόκειται για μια εσωτερική διαμάχη που η ΕΡΤ ούτε να δικαιολογήσει μπορεί ούτε και να ανθέξει» (ERT/BBC, *ERT '91*, σ. 18-19).

56. Είναι χαρακτηριστική η δήλωση ενός Προέδρου της IBA (δημόσια εμποτική αρχή για την ιδιωτική ραδιοτηλεόραση στην Αγγλία): «Το δημόσιο συμφέρον είναι αυτό που λέω εγώ ότι είναι. Και διορίστηκα σ' αυτή τη θέση επειδή ξέρω» (W.H. Melody, ό.π., σ. 32).

57. Η στάση των στελεχών του BBC προς το κοινό τους έχει χαρακτηριστεί από σειρά μελετητών ως πατερναλιστική, περιφρονητική, απορριπτική, υπεροπτική, «ιερατοστολική», κλπ. (βλ. M. Serafetinidou κ.ά., ό.π., σ. 252-259). Ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '50, βουλευτές του Συντηρητικού Κόμματος κατηγορού-

ρασιτισμός, που ουσιαστικά σημαίνει αργομισθίες, προκύπτει από τη συνεχή πίεση που ασκούν τα στελέχη κάθε δημόσιου οργανισμού για «επέκταση», δηλαδή για περισσότερες θέσεις και προσωπικό, διότι έτσι διασφαλίζουν περισσότερες ευκαιρίες για προαγωγή και λιγότερη εργασία για τον καθένα.⁵⁸ Τέλος, η διαφθορά καλύπτει ένα ιδιαίτερα ευρύ φάσμα αθέμιτων πρακτικών των στελεχών ενός οργανισμού, καθώς και πελατειακού τύπου συναλλαγές με πολιτικούς (κυβερνητικούς, κομματικούς, κλπ.) ή/και οικονομικούς παράγοντες, οι οποίες στοχεύουν σε πάσης φύσεως «προσωπικά κέρδη»: δωροδοκίες ή μίζες, διορισμοί «ημετέρων»,⁵⁹ υπερκοστολογήσεις, αδιαφανείς μέθοδοι προμήθειας υλικών ή ανάθεσης υπεργολαβιών,⁶⁰ κλπ.

σαν τα στελέχη του Οργανισμού για «αλαζονεία», «φαρισαϊσμό» και «μυστικοπάθεια» (K. Dyson - P. Humphreys - R. Negrine - J.P. Simon, *Broadcasting and New Media Policies in Western Europe*, Routledge, Λονδίνο 1988, σ. 256-257), ενώ ο Garnham αναφέρει ότι στις αρχές της δεκαετίας του '60, τα επιχειρήματα μιας νέας γενιάς παραγωγών του BBC ότι ο Οργανισμός έπρεπε να προσαρμόσει το πρόγραμμά του στο γούστο και στις προτιμήσεις του κοινού του, απορρίφθηκαν συλλήβδην από την υφιστάμενη «γραφειοκρατία η οποία επεδείκνυε μια ακραία αλαζονεία και μυστικοπάθεια που ορισμένες φορές άγγιζε την παράνοια. Η αντίδρασή τους συμπεριλάμβανε την προσπάθεια να απαγορευτεί η δημοσίευση της κλασικής σήμερα πια μελέτης του Tom Burns [για το BBC] την οποία τού είχαν οι ίδιοι αρχικά αναθέσει» (N. Garnham, ό.π., 1990, σ. 129). Η μελέτη του Burns, η οποία μεταξύ άλλων χαρακτηρίζει το BBC ως μια «πολιτιστική γραφειοκρατία», είχε ολοκληρωθεί το 1964 αλλά τελικά δημοσιεύτηκε το 1977. Βλ. T. Burns, *The BBC: Public Institution and Private World*, Macmillan, Λονδίνο 1977.

58. «Οι πραγματικές ώρες εργασίας ορισμένων δημοσιογράφων φαίνεται να έχουν μικρή σχέση με τη συμβατική εβδομάδα εργασίας. Ιστορίες περί δημοσιογράφων που εργάζονται λιγότερο από 3 ώρες την ημέρα δεν είναι ασυνήθεις» (ERT/BBC, *ERT '91*, σ. 15).

59. Είναι «κοινό μυστικό» ότι στην ΕΡΤ το προσωπικό επιλέγεται «για λόγους άλλους εκτός του επαγγελματισμού του» (ERT/BBC, *ERT '91*, σ. 22). Βλ. επίσης τη συνέντευξη του Άγγελου Βλάχου, Γενικού Διευθυντή της ΕΡΤ για ένα χρόνο μετά τη μεταπολίτευση: «Η κυβέρνηση σου βάζει χειροπέδες ή σου επιβάλλει να κάνεις πράγματα που δεν τα θέλεις [...] Ας πούμε, μου τηλεφωνούσαν και μου ζητούσαν να προσλάβω στην ΕΡΤ διάφορα πρόσωπα, για εκφωνητές, λ.χ. "Μα δεν κάνει για εκφωνητές", απαντούσα. "Θα τον πάρεις", με πίεζαν. Και υποχωρούσα» (*Τα Νέα*, 27/2/1984, σ. 9). Βλ. επίσης το άρθρο της Π. Διαμαντάκου (*Καθημερινή*, 24.9.1989, σ. 14), για τις προσλήψεις 700 ατόμων μέσα σε λίγους «προεκλογικούς μήνες» το 1989, και για πολλές άλλες παράτυπες προσλήψεις.

60. Η έκθεση των Ορκωτών Λογιστών για την ΕΡΤ το 1990 αναφέρεται μεταξύ άλλων σε διάρρητες συμβάσεις εξωτερικών παραγωγών χωρίς σοβαρές κοστολογήσεις, ή και χωρίς την απαιτούμενη εισήγηση της Επιτροπής Κοστολογίου της

Η εγγενής αυτή ιδιοτέλεια των στελεχών κάθε δημόσιου γραφειοκρατικού οργανισμού αποτελεί μια *τάση* η οποία δεν πραγματώνεται στον ίδιο βαθμό ή έκταση σε όλες τις εποχές και κοινωνίες. Κάτω από ορισμένες ιστορικές συνθήκες, οι παραδοσιακοί φορείς του κεφαλαίου οροθετούν την «αυτονόμηση» της κρατικής γραφειοκρατίας, έτσι ώστε οι προσωπικές βλέψεις και επιδιώξεις των μελών της είτε να υποτάσσονται είτε να ταυτίζονται σημαντικά (αν όχι απόλυτα) με τους τυπικούς της στόχους, διασφαλίζοντας έτσι την οργανωτική και κοινωνική ευταξία. Αντίθετα, σε άλλες ιστορικές συγκυρίες και κοινωνικούς χώρους ο «ακραίος υλισμός», όπως τον αποκάλεσε ο Μαρξ, των γραφειοκρατών θριαμβεύει, δημιουργώντας τέτοια οικονομική δυσπραγία και οργανωτικό χάος,⁶¹ ώστε τελικά να υπονομεύονται καθαυτά τα συμφέροντα του

ΕΡΤ, στην υψηλή προκαταβολή για ένα σήριαλ που δεν έγινε, στις υπερτιμολογήσεις που αποτελούν σύνθετο φαινόμενο, κλπ. Βλ. επίσης το άρθρο της Π. Διαμαντάκου (*Καθημερινή*, 24.9.1989, σ. 14) για τις «αποκλίσεις που υπάρχουν στις λογιστικές καταγραφές, καθώς εκατομμύρια και δισεκατομμύρια έχουν “χαθεί” και απαιτούνται δαιδαλώδεις υπολογισμοί και έρευνες σε φακέλους για να βρεθούν –αν βρεθεί– πού πήγαν», την αγορά πομπών για τις δορυφορικές αναμεταδόσεις από ιδιώτη και όχι από την ΕΒΟ όπως προβλέπει ο νόμος, τα «επαγγελματικά ταξίδια» στη Θεσσαλονίκη ανώτατων διευθυντικών στελεχών τα οποία πληρώνονταν «εις διπλούν» –από την ΕΡΤ ως «οδοπορικά» και από την ΕΤ3 ως έξοδα φιλοξενίας, ή του υπεύθυνου των περιφερειακών ραδιοσταθμών της ΕΡΤ, ο οποίος έκανε 100 ταξίδια μέσα σε 14 μήνες – από τη Θεσσαλονίκη ως τη Νικαράγουα και τη Σουηδία. Βλ. επίσης τη συνέντευξη του Άγγελου Βλάχου, ο οποίος σε σχετική ερώτηση του δημοσιογράφου, απαντά ότι «στον τομέα “Παραγωγές” πάντα υπήρχε το περιθώριο για “κομπίνες”. Κι αυτό γιατί από τη στιγμή που παίρνει κανείς μια παραγωγή, μπορεί να δηλώσει ότι του κατέβει. Τα κοστολόγια που βγαίνουν για την ΕΡΤ από τους παραγωγούς είναι εντελώς τυπική κατάσταση» (*Τα Νέα*, 27.2.1984, σ. 9). Στο δε ΒΒC, η Διεύθυνση διέταξε το 1987 και το 1993 εσωτερική έρευνα για τα περιστατικά διαφθοράς εντός του Οργανισμού που είχε καταγγείλει ο αγγλικός τύπος. Και στις δύο περιπτώσεις οι Εκθέσεις των αρμόδιων επιτροπών τελικά «μπήκαν στο συρτάρι» (*Sunday Times*, 13.6.93 –βλ. επίσης σμ. 44 παραπάνω). Ο σημερινός Διευθυντής του ΒΒC Television χαρακτήρισε τα προβλήματα που αντιμετώπιζε ο Οργανισμός κατά τη δεκαετία του '80 ως προβλήματα «παρακμής» και «ελαφράς διαφθοράς», κυρίως στα ανώτατα διευθυντικά κλιμάκια (*Sunday Times*, 4.6.2000, σ. 9).

61. Βλ. την Έκθεση που υπέβαλε, κατόπιν σχετικού αιτήματος της ελληνικής κυβέρνησης, ο Σερ Χιού Γκρην (πρώην Γενικός Διευθυντής του ΒΒC) για την ΕΡΤ, την οποία χαρακτηρίζει ως «μια υπερτροφική και βραδυνκίνητη γραφειοκρατία» και ομιλεί περί «του χάους που κυριαρχεί στις Υπηρεσίες Προγράμματος» (στο Ρ. Μανθούλης, *ό.π.*, σ. 202-211, όπου αναδημοσιεύεται αυτούσια).

κεφαλαίου γενικά.⁶² Χαρακτηριστικό παράδειγμα της πρώτης περιπτώσεως αποτελεί το BBC (ιδίως μέχρι και τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες), και της τελευταίας η ERT.⁶³ Γενικά, πάντως, όπως απέδειξαν τα γεγονότα και οι εξελίξεις που ακολούθησαν την αναδιάρθρωση του ευρωπαϊκού ραδιοτηλεοπτικού πεδίου από τα μέσα της δεκαετίας του '80 και μετά, στις σύγχρονες αστικές κοινωνίες ο πλέον λυσιτελής θεσμικός διακανονισμός για τον έλεγχο της γραφειοκρατικής ιδιοτέλειας και συνακόλουθης αναποτελεσματικότητας του κρατικού κεφαλαίου είναι η καπιταλιστική αγορά, και το σύνολο των μηχανισμών που αυτή διαθέτει για τη ρύθμιση της οικονομικής και κοινωνικής ζωής.

5. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΚΡΑΤΙΚΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΣΤΗ ΝΕΑ ΡΑΔΙΟΤΗΛΕΟΠΤΙΚΗ ΤΑΞΗ

Όπως έχουμε ήδη επισημάνει, η ανάπτυξη του κρατικού κεφαλαίου δεν αποτελεί μια γραμμική διαδικασία, αλλά τουναντίον χαρακτηρίζεται από παλινδρομήσεις, οι οποίες μεταξύ άλλων εκφράζουν την αλλαγή στην ισορροπία δυνάμεων μεταξύ των δύο σύγ-

62. Τα «γενικά συμφέροντα» του κεφαλαίου (δηλαδή το κοινό συμφέρον όλων των μερικών ή τμημάτων του) αφορούν τις κοινωνικές συνθήκες που προϋποθέτει και στις οποίες στηρίζεται η αναπαραγωγή του ως θεμελιακή κοινωνική σχέση της αστικής κοινωνίας και οι οποίες πολύ σχηματικά μπορούν να συνοψισθούν ως «οικονομική ανάπτυξη», «πολιτική ομαλότητα» και «κοινωνική ευταξία».

63. Το BBC εξαρχής αναπτύχθηκε ως η πεμπτοσύνη ή ο στυλοβάτης του αγγλικού κατεστημένου, εμφυσώντας στα στελέχη του την αντίληψη ότι αποτελούν την πολιτιστική και ηθική ηγεσία του «έθνους» (βλ. T. Burns, *ό.π.*, και K. Dyson *κ.ά.*, *ό.π.*, σ. 70-73· N. Garnham, *ό.π.*, 1990, σ. 129). Όπως παρατηρούσε το 1980 ο Hood, «το βρετανικό ραδιοτηλεοπτικό σύστημα διαφέρει δραστικά από τα περισσότερα άλλα ευρωπαϊκά ραδιο-τηλεοπτικά συστήματα [...] Στη Βρετανία έχουμε μια μακρά παράδοση εκλεπτυσμένου (sophisticated) ελέγχου των δημόσιων οργανισμών, ο οποίος εν μέρει πηγάζει από τους συμβιβασμούς που επιτεύχθηκαν μεταξύ των κοινωνικών τάξεων [...] και εν μέρει από τις εμπειρίες μιας παλιάς και πολύ πεπειραμένης άρχουσας τάξης [...] Το κλειδί για την ομαλή λειτουργία του συστήματος βρίσκεται στο ότι όλοι καταλαβαίνουν όλους από κάθε άποψη» (στο: Σεραφετινίδου, *ό.π.*, σ. 206). Αντίστοιχα, στις ιδιαιτερότητες και ιδιομορφίες που παρουσιάζει η ανάπτυξη του κεφαλαίου στην Ελλάδα, και στις οποίες αναφερθήκαμε παραπάνω, πρέπει σε τελική ανάλυση να αναζητηθούν οι παράγοντες που κατέστησαν την ERT «ιδιοκτησία» του εκάστοτε κυβερνώντος κομματικού γραφειοκρατικού μηχανισμού, και συνακόλουθα τον πλέον ίσως οικονομικά δυσπραγή και διοικητικά αναποτελεσματικό ραδιοτηλεοπτικό οργανισμό στη Δυτ. Ευρώπη.

χρονων φορέων του κεφαλαίου, του κράτους και των ιδιωτικών επιχειρήσεων. Οι δύο τελευταίες δεκαετίες του 20ού αιώνα σηματοδοτούν μια μείζονος σημασίας οπισθοχώρηση του κρατισμού, καθώς σε όλες τις αναπτυγμένες κοινωνίες υιοθετούνται πολιτικές για τη συρρίκνωση του κράτους, μέσω κυρίως της «απελευθέρωσης» της οικονομίας από κρατικά μονοπώλια, ή/και της ιδιωτικοποίησης δημόσιων επιχειρήσεων και οργανισμών. Σε ό,τι αφορά το ραδιοτηλεοπτικό πεδίο των ευρωπαϊκών χωρών, οι παραπάνω εξελίξεις υπήρξαν θεαματικές. Οι δημόσιοι ραδιοτηλεοπτικοί οργανισμοί, έχοντας χάσει το μονοπώλιο που μέχρι πρότινος απολάμβαναν, αντιμετωπίζουν προβλήματα επιβίωσης μέσα στο ανταγωνιστικό περιβάλλον της αγοράς, της οποίας οι μηχανισμοί «ευνουούν» τούς ιδιωτικής ιδιοκτησίας σταθμούς, με αποτέλεσμα τόσο ο αριθμός όσο και το μερίδιο ακροαματικότητας/τηλεθέασης των τελευταίων να ακολουθεί αύξουσα πορεία.

Η νέα ραδιοτηλεοπτική τάξη υπήρξε σε γενικές γραμμές αποτέλεσμα της συνδυασμένης δράσης τεσσάρων βασικά παραγόντων, ο κοινός παρονομαστής των οποίων ήταν η αποδυνάμωση του κρατικού κεφαλαίου. Πρώτον, οι νέες τεχνολογίες, και ειδικότερα η ανάπτυξη της δορυφορικής και καλωδιακής τηλεόρασης, ουσιαστικά κατήργησαν τη σπανιότητα των συχνοτήτων αναμετάδοσης ραδιοτηλεοπτικών προγραμμάτων, και συνακόλουθα κλόνισαν σοβαρά τα θεμέλια της κρατικής ραδιοφωνίας-τηλεόρασης ως «φυσικού μονοπωλίου» αλλά και ως της μόνης ικανής να καλύψει τα πιο εξειδικευμένα γούστα και ενδιαφέροντα του κοινού (κάτι που κάνουν πολύ πιο καλά τα διάφορα ειδικού περιεχομένου δορυφορικά και καλωδιακά κανάλια). Δεύτερον, τα συσσωρευμένα ελλείμματα και χρέη, καθώς και η γενικότερη διαχειριστική ανεπάρκεια των δημόσιων ραδιοτηλεοπτικών μέσων κατέστησαν εμφανές το οικονομικό κόστος του κρατικού μονοπωλίου στη ραδιοφωνία-τηλεόραση, ενώ η μείωση της αξιοπιστίας τους λόγω του εναγκαλισμού τους με την εκάστοτε κυβερνητική εξουσία, καθώς και η περιορισμένη απήχηση των προγραμμάτων τους, η οποία συχνά αντανάκλασε μια έλλειψη σεβασμού προς το κοινό τους, δημιούργησαν έφορο έδαφος για την αμφισβήτηση του ρόλου τους ως «δημόσιας κοινωνικής υπηρεσίας» και για την αποδοχή της συμμετοχής και άλλων, μη κρατικών, φορέων στο χώρο της ραδιοφωνίας-τηλεόρασης. Τρίτον, κάτω από τις συνθήκες μιας παρατεταμένης οικονομικής ύφεσης (αρχές 1970 - μέσα 1980), το ιδιωτικό κεφάλαιο

λαιο (και όλως ιδιαιτέρως οι μεγιστάνες του Τύπου, οι διαφημιστικές και τηλεπικοινωνιακές εταιρείες) αναζήτησε κερδοφόρες επενδύσεις μέσω της ανάπτυξης νέων προϊόντων και νέων αγορών σε έναν λίαν νευραλγικό κλάδο της παγκόσμιας οικονομίας, την ηλεκτρονική βιομηχανία. Τέλος, η παγκοσμιοποίηση του (παραγωγικού) κεφαλαίου που είχε πλέον απογειωθεί κατά την περίοδο αυτή, ενέτεινε τον διεθνή ανταγωνισμό, καθιστώντας τα «εθνικά» ραδιοτηλεοπτικά συστήματα το «μήλον της έριδος» των μεγάλων πολυεθνικών επιχειρήσεων, την οικονομική δύναμη των οποίων δεν μπορούσε εφεξής να αναχαιτίσει το αποδυναμωμένο από τα οικονομικά ελλείμματα και τα συσσωρευμένα χρέη των προηγούμενων δεκαετιών, καθώς και από τη γενικότερη οικονομική δυσπραγία του, κρατικό κεφάλαιο.⁶⁴

Μπροστά στην επέλαση αυτή –σε εθνική και παγκόσμια– κλίμακα του ιδιωτικού κεφαλαίου, το κρατικό κεφάλαιο οπωσδήποτε οπισθοχωρεί, αλλά ταυτόχρονα «ανασυντάσσεται».⁶⁵ Έτσι, οι δημόσιοι ραδιοτηλεοπτικοί οργανισμοί, ανήμποροι πια να αναπαύονται στις μονοπωλιακές δάφνες του παρελθόντος, αναγκάζονται να περιορίσουν τις ιδιοτελείς τους πρακτικές και οδηγούνται σε διοικητικό και οικονομικό «εξορθολογισμό»: εκτεταμένες περικοπές δαπανών, απολύσεις πλεονάζοντος προσωπικού, «εμπορικές» παραγωγές, ιδιωτικοποίηση ορισμένων υπηρεσιών τους, κλπ.⁶⁶ Με βάση

64. Αντίθετα, κατά τη δεκαετία του '50, όταν στη Δυτική Γερμανία οι μεγαλοεκδότες είχαν επιχειρήσει να διεισδύσουν στο ραδιοτηλεοπτικό πεδίο, «οι προσπάθειές τους είχαν προσκρούσει στο περιχαρακωμένο μονοπώλιο του δημόσιου τομέα» (Κ. Dyson κ.ά., *ό.π.*, σ. 22-23). Βλ. επίσης τη σημερινή «μεγάλη ήττα» του BBC, το οποίο λόγω οικονομικής αδυναμίας δεν μπόρεσε, όπως στο παρελθόν, να κερδίσει στις σχετικές δημοπρασίες τα δικαιώματα για την τηλεοπτική μετάδοση μιας σειράς πολύ σημαντικών αθλητικών αγώνων (Premier League, Formula 1, διεθνείς αγώνες ράγκμπι, κρίκετ, ποδοσφαιρικοί αγώνες για το κύπελλο Αγγλίας) (βλ. *Sunday Times*, 18.6.2000, σ. B2, και *Καθημερινή*, 21.6.2000, σ. 17).

65. Απ' αυτή τη σκοπιά, παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον η Υπουργική Διάσκεψη της Πράγας το Δεκέμβριο του 1994, με συμμετοχή όλων των μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης και με θέμα την πολιτική των ΜΜΕ, μια από τις «σημαντικότερες αποφάσεις της οποίας ήταν η ενίσχυση των κρατικών τηλεοράσεων, έτσι ώστε να μην πέφτει το σύστημα ενημέρωσης θύμα της αναγκαστικά ποσοστοθηρικής τακτικής των εμπορικών καναλιών και της κατανόμης της διαφήμισης» (*Καθημερινή*, 10.12.1994).

66. Για παράδειγμα, μέχρι το 1995 το BBC είχε απολύσει συνολικά 5.000 εργαζόμενους (*Sunday Times*, 30.4. 95), είχε καταργήσει πολλά από τα επιδόματα στα οποία αναφερόθήκαμε παραπάνω (βλ. σημ. 43), και αναθέσει σε ιδιώτες μια σειρά από εσωτερικές υπηρεσίες του (βλ. παραπάνω σημ. 44 και G. Murdock, «Red-

τα ποσοστά ακροαματικότητας/τηλεθέασης και την κατανομή των διαφημίσεων μοιάζει σαν να έχασαν τη μάχη με τους ανταγωνιστές τους από τον ιδιωτικό τομέα, ωστόσο εξακολουθούν να διατηρούν ένα μεγάλο πλεονέκτημα έναντι των τελευταίων. Αποτελούν μέρος ενός ιδιαίτερα ισχυρού συλλογικού μηχανισμού, του κράτους, πράγμα που σημαίνει ότι αν και είναι πλέον ευάλωτοι στις ανταγωνιστικές πιέσεις της αγοράς, ταυτόχρονα απολαμβάνουν τα προνόμια της «δημόσιας κοινωνικής υπηρεσίας» (όπως κατεξοχήν το ανταποδοτικό τέλος). Επιπλέον, η απορύθμιση δεν εξάλειψε την παρουσία του κράτους στο ραδιοτηλεοπτικό πεδίο, αλλά τουναντίον στις περισσότερες περιπτώσεις αύξησε την κρατική παρεμβατικότητα, αλλάζοντας ταυτόχρονα τη μορφή της.⁶⁷ Αδιάσειστη απόδειξη της δύναμης της κρατικής γραφειοκρατίας είναι τα φαινόμενα του παρασιτισμού, που δε μοιάζει να περιορίστηκαν αισθητά,⁶⁸ αλλά και της διαφθοράς που ολοένα και περισσότερο διαχέεται «προς τα έξω», όπως κατεξοχήν καταδεικνύει η πολυσυζητημένη «διαπλοκή» κράτους και ιδιωτικών συμφερόντων. Κλασική περίπτωση αποτελεί η χορήγηση αδειών για τη λειτουργία νέων (επίγειων, δορυφορικών ή καλωδιακών) τηλεοπτικών σταθμών, ή η ιδιωτικοποίηση κρατικών τηλεοπτικών καναλιών, σύμφωνα με πάσης φύσεως ιδιοτελή κριτήρια (προσωπικά, κομματικά, επιχειρηματικά, κλπ.), τα οποία εκφράζουν τις πελατειακές σχέσεις που έχουν αναπτυχθεί μεταξύ κυβερνητικών αξιωματούχων/δημόσιων λειτουργών και ιδιωτικών επιχειρηματικών συμφερόντων.⁶⁹ Τα

rawing the Map of the Communications Industries: Concentration & Ownership in the Era of Privatization», στο M. Ferguson (επιμ.), *Public Communication. The New Imperatives*, Sage, Λονδίνο 1990, σ. 12), με αποτέλεσμα μια σημαντική αύξηση στα κέρδη του για το οικονομικό έτος 1994-95 (*Καθημερινή*, 5.7.95). Στην ΕΡΤ, σύμφωνα με πρόσφατη μελέτη του ΚΕΠΕ (βλ. παραπάνω σημ. 42), ενώ το 1981 το κόστος εργασίας ανά απασχολούμενο ήταν τριπλάσιο του κόστους του αντίστοιχου εργαζόμενου στη βιομηχανία, και υπερδιπλάσιο τα έτη 1982-84, μετά το 1989 (έναρξη ιδιωτικής τηλεόρασης) σταδιακά μειώνεται για να φτάσει το 1994 σε μιάμιση μόνο φορά μεγαλύτερο.

67. Βλ. Σ. Παπαθανασόπουλος, *ό.π.*, 1993, σ. 63, και του ίδιου, *ό.π.*, 1994, σ. 371.

68. Π.χ., παρά τις εκτεταμένες περικοπές προσωπικού στο BBC από τα τέλη του '80 και μετά, οι 20.800 εργαζόμενοι που απασχολούσε το 1993 έχουν σήμερα ανέλθει σε 23.000, με τον Γενικό Διευθυντή του Οργανισμού να ανακοινώνει, για μια ακόμα φορά, εκατοντάδες απολύσεις διοικητικού προσωπικού (*Time*, 17.4.2000, σ. 37).

69. Όπως, π.χ., η «διαπλοκή» συμφερόντων στο κρατίδιο του Ρήνου-Παλατι-

παραπάνω φαινόμενα έχουν συνήθως ερμηνευθεί ως έκφραση της κοινωνικής ισχύος των τελευταίων και όχι των πρώτων, καθώς οι μελετητές ομιλούν περί της «άλωσης» των κρατικών φορέων ή εποπτικών αρχών (agency capture) από τα συμφέροντα που θέλουν να εποπτεύσουν.⁷⁰ Η ερμηνεία αυτή υποδηλώνει μια ιδεολογική αντίληψη του κράτους ως δυνάμει «ουδέτερο» διαχειριστή των κοινών, με αποτέλεσμα η όποια «διαπλοκή» των κρατικών φορέων με ιδιωτικά συμφέροντα να μην μπορεί να γίνει αντιληπτή παρά ως «κατάληψη» της «δημόσιας σφαίρας» από «επίβουλες» ιδιωτικές οικονομικές δυνάμεις, και όχι ως συναλλαγή μεταξύ δύο εξίσου «φιλοκερδών» φορέων του κεφαλαίου.⁷¹ Τελικά, η σημερινή σχέση μεταξύ ιδιωτικού και κρατικού κεφαλαίου, και ειδικότερα η απόπειρα του πρώτου να «πατάξει» την ιδιοτέλεια του κρατικού μηχανισμού θυμίζει το μύθο του Ηρακλή με τη Λερναία Ύδρα, με τη διαφορά ότι οι σύγχρονοι επιχειρηματικοί κολοσσοί ανήμποροι να «αποκεφαλίσουν» αυτό το αδηφάγο γραφειοκρατικό «τέρας», αποφασίζουν να το χρησιμοποιήσουν προς ίδιον όφελος.

νάτου της Γερμανίας μεταξύ της εποπτικής Αρχής για την καλωδιακή τηλεόραση και του ομίλου Springer, της Deutsche Genossenschaftsbank, της Frankfurter Allgemeine Zeitung, καθώς και άλλων επιχειρηματιών που συνδέονταν στενά με το Χριστιανοδημοκρατικό κόμμα που παραδοσιακά κυβερνά το εν λόγω κρατίδιο. Παρόμοια, στη Γαλλία, αναπτύχθηκαν πελατειακές σχέσεις μεταξύ του στενού πολιτικού περιβάλλοντος του Προέδρου Μιτεράν και γαλλικών (Havas, Gaumont) και ξένων (Berlusconi, Kirch, Maxwell) επιχειρηματιών ομίλων (βλ. K. Dyson κ.ά., *ό.π.*, κεφ. 7). Βλ. επίσης T. Kuhn, *ό.π.*, σ. 178-184 και 190· G. Murdock, *ό.π.*, και Σ. Παπαθανασόπουλος, *ό.π.*, 1994, ο οποίος καταλήγει στο συμπέρασμα ότι «το τηλεοπτικό χάος, και ίσως η *ασυδοσία*, τελικά δεν αποτελεί αποκλειστικό ελληνικό φαινόμενο [...] [όπως] είδαμε και σ' άλλες χώρες επικρατούν παρόμοια φαινόμενα (π.χ. Ιταλία, Ισπανία, Γαλλία, κ.α.)» (σ. 352).

70. Βλ. χαρακτηριστικά Σ. Παπαθανασόπουλος, *ό.π.*, 1993, σ. 64: «Η θεωρία του “κύκλου ζωής” της συμπεριφοράς της εποπτικής αρχής προτείνει ότι μια νέα εποπτική αρχή, στο ξεκίνημα της, θα πάρει το ρόλο της πολύ στα σοβαρά, αλλά σταδιακά θα γίνει έρμαιο των συμφερόντων τα οποία υποτίθεται ότι ελέγχει». Βλ. επίσης G. Murdock, *ό.π.*, και K. Dyson κ.ά., *ό.π.*, σ. 253-254, όπου χρησιμοποιείται ο όρος «διακυβέρνηση ιδιωτικών συμφερόντων» (private interest government) των Streek - Schmitter, για να αποδοθεί αυτή η «αδιάσπαστη διαπλοκή των συμφερόντων των εποπτών, των εποπτευομένων και του “δημοσίου συμφέροντος”».

71. Όπως, για παράδειγμα, καταδεικνύει ο πρόσφατος πλειστηριασμός των συχνοτήτων κινητής τηλεφωνίας τρίτης γενιάς στην Αγγλία, ο οποίος απέδωσε στο αγγλικό κράτος το εκπληκτικό ποσό των 22,5 δις λιρών.